

ΜΙΑ ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ ΝΟΥ*

Ἐκ τῆς στάσεως καὶ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ George E. Moore ξεκινᾷ ἡ ἀντίδραση στὸν ἐγγε-
λιανισμό που κυριαρχοῦσε στὴν ἀγγλική φιλοσοφία τὸν περασμένο αἰώνα. Γράφει ὁ
Russell: «Αὐτὸς μπῆκε ἀρχηγὸς στὴν ἀνταρσία, καὶ ἐγὼ τὸν ἀκολούθησα, μὲ αἶσθημα λύ-
τρωσης» (*My Philosophical Development*, σελ. 12).

Ἐκ τῶν πρῶτων ἄρθρων τοῦ Μ. ἀπορρίπτει τὸ νοητισμὸ («ἡ ἔννοια δὲν εἶναι οὔτε νοη-
τικὸ γεγονός οὔτε μέρος νοητικοῦ γεγονότος») καὶ ὑποστηρίζει τὴν ἀντικειμενικότητα
καὶ ἀνεξαρτησία τῶν ἀντικειμένων τῆς σκέψεως (*The Nature of Judgment*, 1899).

Ἡ λύτρωση ἀπὸ τὸ ἰδεαλιστικὸ «Ἀπόλυτο» ἀποκαθιστᾷ στὸ «φαινομενικὸ» κόσμῳ
τὴν πραγματικότητα που τοῦ εἶχαν ἀρνηθεῖ οἱ ἰδεαλιστές. Βασικοὶ σταθμοὶ στὴ φιλο-
σοφικὴ πορεία τοῦ Moore εἶναι ἡ ἔμφαση στὴ λογικὴ (καὶ ἡ προθυμία του νὰ φτάσει
διαλεκτικὰ ὡς τίς ἀκραίες συνέπειες τοῦ ἐπιχειρήματός του) καὶ ἡ υπεράσπιση τῶν κοι-
νῶν μας πεποιθήσεων (λ.χ. ὅτι τὰ ὑλικά πράγματα, ὁ χρόνος καὶ ὁ χῶρος ὑπάρχουν).
Ἐργαλεῖο γιὰ τὴ λύτρωση αὐτὴ εἶναι ἡ διατύπωση καὶ ἡ λεπτολόγος κριτικὴ ἐξέταση καὶ
ἀπόρριψη τῆς ἀρχῆς τῶν «ἐσωτερικῶν σχέσεων», ἀρχῆς που ἀποτελεῖ τὴν (ἄρρητη)
προϋπόθεση τῆς ἰδεαλιστικῆς θεωρίας τοῦ Ἀπόλυτου. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ αὐτή, ἡ
οὐσία τῶν πραγμάτων δὲν διακρίνεται ἀπὸ τίς σχέσεις τους: ἔτσι οἱ σχέσεις ἐξορίζονται
στὴ σφαῖρα τοῦ μὴ-πραγματικοῦ καί, κάτω ἀπὸ τὸ μανδύα τῆς «ὀργανικῆς ἐνότητας»,
γίνεται συστηματικὰ λαθραία εἰσαγωγὴ ἀντιφάσεων που παρουσιάζονται σὰν βαθιές καὶ
εὐπόληπτες φιλοσοφικὲς ἀλήθειες.

Χαρακτηριστικὰ τοῦ φιλοσοφικοῦ ὕφους τοῦ Μ. εἶναι: (1) ἡ προσπάθεια γιὰ ξεκάθαρη
διατύπωση τοῦ φιλοσοφικοῦ προβλήματος — ἀκόμα περισσότερο ἀπὸ τὴν ὁποιαδήποτε
ἀπάντηση ἐνδιαφέρει νὰ βροῦμε τί ἀκριβῶς εἶναι ἐκεῖνο στὸ ὁποῖο θέλουμε νὰ ἀπαντή-
σουμε. Σ' αὐτὸ συνίσταται ἡ ἀναλυτικὴ στάσις· καὶ (2) ἡ προσπάθεια νὰ καταλάβουμε
γιατί μερικοὶ φιλόσοφοι πρότειναν λύσεις τόσο παράδοξες (λ.χ. «ὁ χρόνος δὲν εἶναι
πραγματικὸς») ἀφοῦ ξέρουν — ὅπως ὅλοι μας — πῶς αὐτὸ που ὑποστηρίζουν συγκρούε-
ται μὲ τὸν κοινὸ νοῦ. Αὐτὴ ἡ υπεράσπιση τοῦ κοινοῦ νοῦ συνιστᾷ τὴ «μεταφιλοσοφικὴ»
στάσις τοῦ Moore ὁ ὁποῖος ξεκινᾷ ἀπὸ αὐτὰ που ὑποστήριξαν οἱ προγενέστεροι φιλόσοφοι.
καὶ ὅχι, ὅπως ὁ Russell, ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἢ τῶν μαθηματικῶν.

Ἡ ἐπίδραση τοῦ Moore ἦταν μεγάλη. Στὰ ἀκόλουθα:

* Ἐκ τῆς *Contemporary British Philosophy*, ἐκδ. J. H. Muirhead (Λονδίνο: Allen &
Unwin, 1925) σελ. 193-223. Ἡ μετάφρασίς του παρουσιάζει δυσκολίες που ὀφεί-
λονται στὸ ὑποθετικὸ καὶ λεπτολόγος ὕφος τοῦ συγγραφέα καὶ στὸ σχετικὰ ἀσυνή-
θιστα μεγάλο γιὰ τὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα μῆκος τῶν προτάσεων. Οἱ συνοπτικοὶ ὑπό-
τιτλοι στὸ περιθώριο δὲν ὑπάρχουν στὸ πρωτότυπο· ἀποτελοῦν προσθήκη τοῦ ἐκδό-
τη τοῦ Δευκαλίωνα· στόχος τους εἶναι νὰ διευκολύνουν τὸν ἀναγνώστη τοῦ κειμέ-
νου μὲ τὴ βοήθεια «σημείων ἀναφορᾶς» — λειτουργοῦν ὡς ἀπλοὶ «δείχτες». Τὸ εἰσα-
γωγικὸ σημεῖωμα εἶναι τοῦ ἐκδότη.

Στὴ μετάφραση τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ πολύτιμες στάθηκαν οἱ ὑποδείξεις τοῦ κ. Παύλου
Χριστοδουλίδου σὲ θέματα ὕφους καὶ ὀρολογίας. Χωρὶς τὴ βοήθειά του οἱ ἐλλείψεις θὰ
ἦταν πολὺ ἐμφανέστερες. Καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τὸν εὐχαριστῶ θερμὰ [Σ.τ.Μ].

(α) Στη γνωσιολογία. Ἄν λίγοι εἶναι σήμερα διατεθειμένοι νά τόν ἀκολουθήσουσιν ἐν τῇ ἐρευνᾷ τῆς σχέσης ἀνάμεσα στήν ὑλικήν πράγματα καί στήν «αἰσθητηριακά δεδομένα», πολλοί τόν ἀκολούθησαν στή μέθοδο πού ἐφάρμοσε καί προχώρησαν ὡς τὸ σημεῖο νά ταυτίσουν φιλοσοφία καί ἀνάλυση (ὁ Μ. δὲν δέχτηκε αὐτή τὴν ταύτιση). Πολλοὶ μάλιστα κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ Wittgenstein, μετέτρεψαν τὴν ἄποψη τοῦ κοινοῦ νοῦ σὲ ἄποψη τῆς «κοινῆς γλωσσικῆς χρήσης» — ἀντὶ νά ρωτοῦν: «τί πιστεύουμε σχετικά μὲ τὴν ἔννοια χ;», ρωτοῦν: «πῶς χρησιμοποιοῦμε συνήθως τὴν ἔκφραση πού ἀναφέρεται στὴν ἔννοια χ;».

(β) Στὴν ἠθική. Τὰ *Principia Ethica* (1900) ἐπηρέασαν (λ.χ.) τὴν δμάδα τοῦ Bloomsbury πού περιελάμβανε, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα μέλη, τοὺς συγγραφεῖς E.M. Forster, Roger Fry, Virginia Woolf καί τὸν οἰκονομολόγο J. M. Keynes.

Στὸ ἄρθρο τοῦ «Μιά ὑπεράσπιση τοῦ Κοινοῦ Νοῦ», ὁ συγγραφέας ὑποστηρίζει πῶς ὑπάρχουν προτάσεις πού γιὰ τὴν ἀλήθειά τους δὲν χωράει ἀμφιβολία καί ἀναζητᾷ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἄλλοι φιλόσοφοι τὶς ἀμφισβήτησαν. Οἱ προτάσεις αὐτὲς διατυπώνουν τὴν ἄποψη τοῦ κοινοῦ νοῦ γιὰ τὸν κόσμον καί ξέρουμε πῶς εἶναι ἀληθινὲς χωρὶς νά μπορούμε πάντα νά τις ἀναλύσουμε ὀρθά. Ἡ ἀνάλυση τῶν ἰδεαλιστῶν πού ἐξαρτοῦν τὴν ὑπαρξὴ ὑλικῶν πραγμάτων ἀπὸ νοητικὰ γεγονότα εἶναι πάντως λαθεμένη. Ἡ σωστὴ ἀνάλυση τῶν ἀληθειῶν τοῦ κοινοῦ νοῦ σχετικά μὲ τὴν ὑπαρξὴ καί τὴν αἴσθησι εἶναι πιθανὸ νά μπορεῖ νά θεμελιωθεῖ στὰ αἰσθητηριακά δεδομένα.

Εἰσαγωγικά Στὰ ἐπόμενα θὰ προσπαθῆσω ἀπλῶς νά ἐκθέσω ἓνα πρὸς ἓνα μερικὰ ἀπὸ τὰ σημαντικότερα σημεῖα πάνω στὰ ὁποῖα ἡ φιλοσοφική μου θέση διαφέρει ἀπὸ τὴν θέση μερικῶν ἄλλων φιλοσόφων. Μπορεῖ τὰ σημεῖα πού περιορίστηκα νά ἀναφέρω νά μὴν εἶναι στὴν πραγματικότητα τὰ σπουδαιότερα καί πιθανῶς σὲ μερικὰ, κανεὶς ποτὲ φιλόσοφος δὲν εἶχε πραγματικὰ διαφορετικὴ γνώμη. Πιστεύω ὅμως ἀκράδαντα ὅτι πολλοὶ ἔχουν πραγματικὰ πᾶρε διαφορετικὴ θέση γιὰ τὸ καθένα τους. Ἄν καί (στὶς περισσότερες περιπτώσεις, μὲ ὁποιαδήποτε ἐρμηνεία) πολλοὶ συμφώνησαν μαζί μου πάνω σ' αὐτά.

Προτάσεις ἀναμφίβολα ἀληθινές I. Τὸ πρῶτο σημεῖο περιλαμβάνει πολλὰ ἄλλα. Καί εἶναι τέτοιου εἴδους πού δὲν μπορῶ νά τὸ ἐκθέσω μὲ ὅση σαφήνεια θὰ ἠθελα παρὰ μόνο μακρηγορώντας. Θὰ ἀκολουθῆσω γιὰ τοῦτο τὴν ἐξῆς μέθοδο: Θὰ ἀρχίσω ἐκθέτοντας κάτω ἀπὸ τὸν τίτλον 1 μιὰ πλήρη μακρὰ σειρὰ προτάσεων πού μπορεῖ μὲ πρώτη ματιὰ νά δίνουν τὴν ἐντύπωση τόσο αὐτονόητων κοινοτοπιῶν ὥστε νά μὴν ἀξίζει τὸν κόπον νά λεχθοῦν. Εἶναι πράγματι ἓνα σύνολο προτάσεων πού κάθε μιὰ τους (κατὰ τὴν γνώμη μου) γνωρίζω μὲ βεβαιότητα πῶς εἶναι ἀληθινὴ. Στὴ συνέχεια θὰ ἐκθέσω κάτω ἀπὸ τὸν τίτλον 2, μιὰ μόνο πρόταση, πού «ἀποφαίνεται» γιὰ ἓνα ὁλόκληρο σύνολο κλάσεων ἀπὸ προτάσεις. Κάθε κλάση ὀρίζεται ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ ὅλες τὶς προτάσεις πού ἀπὸ μιὰ ἄποψη μοιάζουν σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς προτάσεις πού περιλαμβάνονται στὸν πίνακα 1. Ἡ πρόταση 2, συνεπῶς, δὲν θὰ μπορούσε νά διατυπωθεῖ παρὰ μόνο ἀφοῦ ἔχει πρῶτα δοθεῖ ἡ σειρὰ τῶν προτάσεων κάτω ἀπὸ τὸν τίτλον 1, ἢ μιὰ παρόμοια σειρὰ. Καί ἡ ἴδια ἡ πρόταση 2 εἶναι δυνατόν νά φαίνεται τόσο αὐτονόητη κοινοτοπία ὥστε νά μὴν ἀξίζει νά διατυπωθεῖ. Καί εἶναι ἡ 2 ἀκόμα μιὰ πρόταση πού (κατὰ τὴν γνώμη μου) γνωρίζω μὲ βεβαιότητα ὅτι εἶναι ἀληθινὴ. Καί ὁμως, εἶναι μιὰ πρόταση γιὰ τὴν ὁποία πιστεύω ὅτι πολλοὶ φιλόσοφοι εἶχαν διαφορετικὴ γνώμη ἀπὸ μένα, γιὰ διαφορετικούς λό-

γους. Καί ἂν ἀκόμα δὲν ἀρνήθηκαν ἄμεσα τὴν ἴδια τὴν πρόταση 2, εἶχαν ἀπόψεις ἀσυμβίβαστες μὲ αὐτή. Ἡ πρώτη μου παρατήρηση εἶναι λοιπὸν ὅτι ἡ πρόταση 2 μὲ ὅλες τὶς συνέπειές της — μερικὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες θὰ μνημονεύσω ρητὰ — εἶναι ἀληθινή.

1. Ἀρχίζω λοιπὸν μὲ τὸν κατάλογο τῶν κοινοτοπιῶν, πού κάθε μιά τους ^{Ὁ κατάλογός τους} (κατὰ τὴ γνώμη μου) γνωρίζω μὲ βεβαιότητα ὅτι εἶναι ἀληθινή. Πρόκειται γιὰ τὶς ἀκόλουθες:

Ἐπάρχει τώρα ἓνα ζωντανὸ ἀνθρώπινο σῶμα πού εἶναι τὸ σῶμα μου. Τὸ σῶμα αὐτὸ γεννήθηκε κάποτε στὸ παρελθὸν καί, ἂν καί ὄχι ἀμετάβλητο, ὑπάρχει ἔκτοτε συνεχῶς. Ἦταν πολὺ μικρότερο, λ.χ. ὅταν γεννήθηκε καί γιὰ ἓνα χρονικὸ διάστημα ἀργότερα, ἀπ' ὅ,τι εἶναι τώρα. Ἀφ' ὅτου γεννήθηκε ἦταν σ' ἐπαφή μὲ τὴ γῆ, ἢ τουλάχιστον ὄχι μακριὰ ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειά της. Καί κάθε στιγμή μετὰ τὴ γέννησή του ὑπῆρξαν ἐπίσης πολλὰ ἄλλα τρισδιάστατα ἀντικείμενα μὲ ὀρισμένο σχῆμα καί μέγεθος (μὲ τὴν ἴδια γνώριμη ἔννοια πού ὑπῆρξε καί αὐτὸ) ἀπὸ τὰ ὁποῖα βρισκόταν σὲ διάφορες ἀποστάσεις. (Ἔτσι ὅπως βρίσκεται τώρα σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ μάρμαρο τοῦ τζακιοῦ καί τὴ βιβλιοθήκη. Καί σὲ μεγαλύτερη ἀπόσταση ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη παρὰ ἀπὸ τὸ μάρμαρο τοῦ τζακιοῦ). Ἐπῆρξαν ἐπίσης (πολὺ συχνά, σὲ κάθε περίπτωση) μερικὰ ἄλλα τέτοια πράγματα μὲ τὰ ὁποῖα βρισκόταν σὲ ἐπαφή. (Ὅπως π.χ. εἶναι τώρα σὲ ἐπαφή μὲ τὴν πέννα πού κρατῶ στὸ δεξιὸ μου χέρι καί μὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ ροῦχα πού φορῶ). Ἀνάμεσα στὰ πράγματα πού ἀποτελέσαν μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια τὸ περιβάλλον του (δηλαδή ὑπῆρξαν εἴτε σ' ἐπαφή μαζί του ἢ σὲ κάποια ἀπόσταση, ὅσοδήποτε μεγάλη, ἀπ' αὐτὸ) συμπεριλαμβάνεται πλῆθος ἀπὸ ἄλλα ζωντανὰ ἀνθρώπινα σώματα. Καθένα ἀπ' αὐτὰ (α) γεννήθηκε κάποτε, ὅπως αὐτό, καί (β) συνέχισε νὰ ὑπάρχει γιὰ ἓνα διάστημα μετὰ τὴ γέννησή του. Καί (γ) κάθε στιγμή τῆς ζωῆς του ἦταν εἴτε σ' ἐπαφή μὲ τὴ γῆ, ἢ τουλάχιστον κοντὰ στὴν ἐπιφάνειά της. Καί πολλὰ ἀπὸ τὰ σώματα αὐτὰ ἔχουν ἤδη πεθάνει καί παύσει νὰ ὑπάρχουν. Ἀλλὰ καί ἡ γῆ ὑπάρχει πολλὰ χρόνια πρὶν γεννηθεῖ τὸ σῶμα μου. Καί γιὰ πολλὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ χρόνια, κάθε στιγμή, μέγας ἀριθμὸς ἀπὸ ἀνθρώπινα σώματα ἔζησε ἀκόμα πάνω σ' αὐτήν· καί πολλὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ σώματα πέθαναν κι ἔπαψαν νὰ ὑπάρχουν πρὶν γεννηθεῖ τὸ σῶμα μου. Τέλος (γιὰ νὰ ἔλθω σὲ μιὰ διαφορετικὴ κλάση προτάσεων) εἶμαι ἓνα ἀνθρώπινο ὄν. Καί εἶχα, σὲ διάφορες περιόδους ἀπὸ τότε πού γεννήθηκε τὸ σῶμα μου, πολλὲς διαφορετικὲς ἐμπειρίες πολλῶν καί διαφόρων εἰδῶν. Ἀντιλήφθηκα π.χ. συχνά καί τὸ δικό μου σῶμα καί ἄλλα πράγματα πού συναπάρτιζαν τὸ περιβάλλον μου, συμπεριλαμβανομένων καί ἄλλων ἀνθρωπίνων σωμάτων. Καί δὲν ἀντιλήφθηκα μόνο πράγματα αὐτοῦ τοῦ εἶδους, ἀλλὰ παρατήρησα καί διάφορα γεγονότα γι' αὐτὰ. Ὅπως τὸ γεγονὸς π.χ. πού παρατηρῶ τώρα, δηλ. πὼς αὐτὸ τὸ μάρμαρο τοῦ τζακιοῦ εἶναι αὐτὴ τὴ στιγμή πλησιέστερα στὸ σῶμα μου ἀπὸ ὅ,τι αὐτὴ ἡ βιβλιοθήκη. Συνειδητοποίησα ἀκόμα ἄλλα γεγονότα πού δὲν παρατηροῦσα τὴ στιγμή πού συνέβαιναν. Ὅπως π.χ. τὸ γεγονὸς πού τώρα συνειδητοποιῶ: Ὅτι δηλ. τὸ σῶμα μου ὑπῆρξε χθὲς καί βρισκό-

ταν για κάποιο χρονικό διάστημα πλησιέστερα σ' αυτό το μάρμαρο το τζακιοῦ παρά σ' εκείνη τὴ βιβλιοθήκη. Εἶχα προσδοκίες για τὸ μέλλον καὶ πολλές πεποιθήσεις ἄλλων εἰδῶν καὶ ἀληθινὲς καὶ ψεύτικες. Σκέφθηκα πρῶτα γαματα καὶ πρόσωπα φανταστικὰ καὶ περιστατικὰ ποὺ δὲν πίστευα στὴν ἀλθθεια τους. Εἶχα ὄνειρα. Καὶ εἶχα συναισθήματα διαφόρων εἰδῶν. Καί, ὅπως ἀκριβῶς τὸ σῶμα μου ὑπῆρξε τὸ σῶμα μιᾶς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, δηλαδὴ τῆς δικῆς μου, ποὺ εἶχε στὴ ζωὴ της πολλές τέτοιες ἐμπειρίες (καὶ ἄλλες διαφόρων εἰδῶν, ἔτσι καὶ στὴν περίπτωση πολλῶν ἄλλων ἀνθρωπίνων σωμάτων ποὺ ἔζησαν πάνω στὴ γῆ, τὸ καθένα τους ὑπῆρξε τὸ σῶμα ἐνὸς διαφορετικοῦ ἀνθρώπινου ὄντος ποὺ, στὴ διάρκεια τῆς ζωῆς αὐτοῦ τοῦ σώματος, εἶχε πολλές διαφορετικὲς ἐμπειρίες για καθένα ἀπὸ τὰ γεγονότα αὐτοῦ (καὶ για ἄλλα) διαφόρων εἰδῶν.

Ἐξίσου βέβαιες εἶναι οἱ ἀντίστοιχες προτάσεις ποὺ ἀφοροῦν ἄλλους ἀνθρώπους

2. Ἔρχομαι τώρα στὴ μόνη κοινοτοπία, ποὺ, ὅπως θὰ φανεῖ, δὲν θὰ μποροῦσε νὰ διατυπωθεῖ παρά μόνο σὲ ἀναφορὰ μὲ τὸ συνολικὸ πῖνακα τῶν κοινοτοπειῶν ποὺ μόλις δόθηκε κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο 1. Καὶ αὐτὴ ἡ κοινοτοπία γνωρίζω μὲ βεβαιότητα ὅτι εἶναι ἀληθινὴ (κατὰ τὴ γνώμη μου) καὶ εἶναι ἡ ἑξῆς: Στὴν περίπτωση πάρα πολλῶν ἀνθρωπίνων ὄντων (δὲν λέω ὅλους) ποὺ ἀνήκουν (συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ἑαυτοῦ μου) στὴν κλάση ποὺ ὀρίζω μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο, ὡς ἀνθρώπινα ὄντα, δηλαδή, ποὺ εἶχαν ἀνθρώπινα σώματα, ποὺ γεννήθηκαν καὶ ἔζησαν για κάποιο διάστημα πάνω στὴ γῆ καὶ ποὺ, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς τῶν σωμάτων τους εἶχαν πολλές διαφορετικὲς ἐμπειρίες για καθένα ἀπὸ τὰ εἶδη ποὺ μνημόνευσα στὸν πῖνακα 1, εἶναι ἀληθινὸ ὅτι καθένα ἀπ' αὐτὰ τὰ ὄντα εἶχε συχνὰ γνωρίσει στὴ ζωὴ τοῦ σώματός του, ἀναφορικὰ μὲ τὸν ἑαυτό του ἢ μὲ τὸ σῶμα του καὶ ἀναφορικὰ μὲ κάποιο χρονικὸ σημεῖο προγενέστερο ἀπὸ τὴ στιγμὴ κατὰ τὴς ὁποῖες ἐγὼ διατύπωσα τὴς προτάσεις στὸν πῖνακα 1, μιὰ πρόταση ποὺ ἀνταποκρίνεται σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τὴς προτάσεις στὸν πῖνακα 1. Μὲ τὴν ἔννοια ὅτι βεβαιώνει ἀναφορικὰ μὲ τὸν ἑαυτό του ἢ τὸ σῶμα του καὶ τὸ προγενέστερο χρονικὸ σημεῖο για τὸ ὁποῖο ὁ λόγος (δηλαδή, σὲ κάθε περίπτωση, τὸ χρόνο κατὰ τὸν ὁποῖο γνώριζε αὐτὴ τὴν πρόταση), ἀκριβῶς ὅ,τι βεβαιώνει ἡ ἀντίστοιχη πρόταση στὸν πῖνακα 1 ἀναφορικὰ μὲ τὸν ἑαυτό μου ἢ μὲ τὸ σῶμα μου, τὴ στιγμὴ ποὺ διατύπωνα τὴν πρόταση ἐκείνη.

Μὲ ἄλλα λόγια, ὅ,τι βεβαιώνει ἡ πρόταση 2 εἶναι μόνο (πράγμα ποὺ φανερώνεται ἀρκετὰ αὐτονόητη κοινοτοπία) ὅτι καθένας ἀπὸ ἐμᾶς (καὶ μὲ τὸ «ἐμᾶς» ἔννοῶ πάρα πολλές ἀνθρώπινες ὑπάρξεις τῆς κλάσης ποὺ ὄρισα) ἔχει γνωρίσει συχνὰ ἀναφορικὰ μὲ τὸν ἑαυτό του ἢ τὸ σῶμα του καὶ κατὰ τὸ χρόνο ποὺ εἶχε τὴν γνώμη αὐτὴ, κάθε ἓνα ἀπὸ ὅσα ἰσχυρίζομαι ὅτι γνωρίζω, ὅταν διατύπωνα τὸν πῖνακά μου τῶν προτάσεων κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο 1, για τὸν ἑαυτό μου ἢ για τὸ σῶμα μου καὶ για τὸ χρόνο κατὰ τὸν ὁποῖο διατύπωνα ἐκείνη τὴν πρόταση. Δηλαδή, ὅπως ἀκριβῶς γνώριζα (ὅταν τὴ διατύπωνα) ὅτι «ὑπάρχει τώρα ἓνα ζωντανὸ σῶμα ποὺ εἶναι τὸ σῶμα μου», ἔτσι καθένας ἀπὸ μᾶς ἔχει συχνὰ γνωρίσει, ἀναφορικὰ μὲ τὸν ἑαυτό του καὶ κάποιο ἄλλο χρονικὸ σημεῖο, τὴ διαφορετικὴ ἀλλὰ ἀντίστοιχη πρόταση, ποὺ αὐτὸς τότε

θά είχε σωστά διατυπώσει με την έκφραση: «Υπάρχει τώρα ένα ανθρώπινο σώμα που είναι το σώμα μου». Όπως ακριβώς γνωρίζω ότι «πολλά ανθρώπινα σώματα εκτός από το δικό μου έζησαν προηγουμένως πάνω στη γη», έτσι καθένας μας έχει πολλές φορές γνωρίσει τη διαφορετική αλλά αντίστοιχη πρόταση: «πολλά ανθρώπινα σώματα εκτός από το δικό μου έζησαν προηγουμένως πάνω στη γη». Και όπως ακριβώς γνωρίζω ότι «πολλές ανθρώπινες υπάρξεις εκτός από μένα έχουν προηγουμένως παρατηρήσει, και όνειρευτεί και αισθανθεί», έτσι καθένας από μᾶς έχει συχνά γνωρίσει τη διαφορετική αλλά αντίστοιχη πρόταση: «πολλές ανθρώπινες υπάρξεις εκτός από μένα παρατήρησαν και όνειρεύτηκαν και αισθάνθηκαν πριν». Και ούτω καθ' ἑξῆς για κάθε πρόταση που απαριθμήσαμε στον πίνακα 1.

Ἐλπίζω ότι ως ἐδῶ δὲν εἶναι δύσκολο νὰ καταλάβει κανεὶς, τί βεβαιώνει αὐτὴ ἡ πρόταση 2. Προσπάθησα νὰ διασαφηνίσω μὲ παραδείγματα τί ἐννοῶ μὲ τὴν ἐκφραση «προτάσεις ποὺ ἀντιστοιχοῦν σὲ κάθε μία ἀπὸ τὶς προτάσεις τοῦ πίνακα 1». Καὶ ὅ,τι βεβαιώνει ἡ 2 εἶναι ἀπλῶς ὅτι καθένας μας ἔχει συχνὰ γνωρίσει ὅτι εἶναι ἀληθινὴ μιὰ πρόταση ποὺ ἀντιστοιχεῖ (μ' αὐτὴ τὴν ἐννοια) σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς προτάσεις τοῦ πίνακα 1. Μιὰ διαφορετικὴ ἀντίστοιχη πρόταση, βέβαια, σὲ κάθε στιγμή κατὰ τὴν ὁποία γνώριζε ὅτι μιὰ τέτοια πρόταση ἦταν ἀληθινὴ.

Παραμένουν ὁμως δύο σημεῖα, τὰ ὁποῖα πρέπει νομίζω ρητὰ νὰ μνημονευθοῦν, ἐν ὄψει τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον μερικοὶ φιλόσοφοι χρησιμοποιοῦν τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἂν θέλω νὰ ξεκαθαρίσω σαφῶς τί ἀκριβῶς βεβαιῶνω, ὅταν βεβαιῶνω τὴν ἀλήθεια τῆς πρότασης 2.

*Ἔννοια
τῆς πρότασης 2*

Τὸ πρῶτο σημεῖο εἶναι αὐτό: Μερικοὶ φιλόσοφοι φαίνεται ὅτι τὸ θεωροῦν νόμιμο νὰ χρησιμοποιοῦν τὴ λέξη «ἀληθινός» ἔτσι ὥστε μιὰ πρόταση μερικὰ ψευδῆς νὰ μπορεῖ νὰ εἶναι ἐπίσης ἀληθινὴ. Γιὰ τοῦτο, μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς θὰ ἔλεγαν ἴσως ὅτι προτάσεις σὰν αὐτὲς ποὺ ἀπαρίθμησα στὸν πίνακα 1 εἶναι κατὰ τὴν γνώμη τους ἀληθινές, ἐνῶ συγχρόνως πιστεύουν ὅτι κάθε τέτοια πρόταση εἶναι μερικὰ ψευδῆς. Ἐπιθυμῶ λοιπὸν νὰ κάνω τελείως σαφές ὅτι δὲν χρησιμοποιῶ τὴ λέξη «ἀληθινός» μὲ τέτοια ἐννοια. Τὴν χρησιμοποιῶ μὲ τὴν ἐννοια (καὶ νομίζω πῶς αὐτὴ εἶναι ἡ συνηθισμένη χρῆση) πῶς, ἂν μιὰ πρόταση εἶναι ἐν μέρει ψευδῆς, προκύπτει ὅτι δὲν εἶναι ἀληθινὴ. Ἄν καὶ βέβαια μπορεῖ νὰ εἶναι ἐν μέρει ἀληθινὴ. Μὲ λίγα λόγια, βεβαιῶνοντας τὴν ἀλήθεια τῆς πρότασης 2, διατείνομαι ὅτι ὅλες οἱ προτάσεις τοῦ πίνακα 1, κι ἀκόμα πολλές ποὺ ἀντιστοιχοῦν σὲ κάθε μιὰ τους, εἶναι πλήρως ἀληθινές. Καὶ συνεπῶς κάθε φιλόσοφος, ποὺ πραγματικὰ πιστεύει ἀναφορικὰ μὲ κάποια ἢ μὲ ὅλες αὐτὲς τὶς κλάσεις τῶν προτάσεων ὅτι κάθε πρόταση τῆς κλάσης αὐτῆς εἶναι ἐν μέρει ψευδῆς, στὴν πραγματικότητά διαφωνεῖ μαζί μου καὶ ὑποστηρίζει μιὰ ἄποψη ἀσυμβίβαστη μὲ τὴν πρόταση 2, ἀκόμη καὶ ἂν θεωρεῖ τὸν ἑαυτό του δικαιωμένο μὲ τὸ νὰ λέει ὅτι πιστεύει πῶς μερικὲς προτάσεις ποὺ ἀνήκουν σ' ὅλες αὐτὲς τὶς κλάσεις εἶναι «ἀληθινές».

Τὸ δεύτερο σημεῖο εἶναι τὸ ἐξῆς: Μερικοὶ φιλόσοφοι δίνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι θεωροῦν νόμιμο νὰ χρησιμοποιοῦν ἐκφράσεις ὅπως π.χ. «Ἡ γῆ

υπάρχει εδώ και πολλά χρόνια» σαν να εξέφραζαν κάτι που πράγματι πιστεύουν όταν στην πραγματικότητα πιστεύουν ότι κάθε πρόταση, την όποια κανονικά μπορεί να νοηθεί ότι δηλώνει μια τέτοια έκφραση, είναι, τουλάχιστον εν μέρει, ψευδής. Και ό,τι πραγματικά πιστεύουν είναι πώς υπάρχει κάποιο άλλο σύνολο προτάσεων που κατά κάποιο τρόπο σχετίζεται με εκείνες τις προτάσεις που πραγματικά αποδίδουν τέτοιες εκφράσεις, και που διαφορετικά από αυτές, είναι πράγματι αληθινές. Χρησιμοποιούν δηλαδή την έκφραση «Η γη υπάρχει εδώ και πολλά χρόνια» για να διατυπώσουν ό,τι μπορεί κανονικά να νοηθεί ότι εκφράζουν, αλλά τη δήλωση ότι κάποια πρόταση, σχετική κατά κάποιο τρόπο με αυτήν, είναι αληθινή· ενώ δεν έπαψαν να πιστεύουν ότι ή πρόταση, την όποια αυτή ή έκφραση μπορεί κανονικά να νοηθεί ότι δηλώνει, είναι, τουλάχιστον εν μέρει, ψευδής. Έπιθυμώ λοιπόν να κάνω σαφές ότι δεν χρησιμοποίησα τις εκφράσεις που χρησιμοποίησα στον πίνακα 1 με μια τόσο λεπτή απόχρωση. Με κάθε μια από αυτές έννοουσα ακριβώς ό,τι κάθε αναγνώστης, διαβάζοντάς τις, θα καταλάβει βαινε ότι έννοω. Και συνεπώς κάθε φιλόσοφος, που παραδέχεται πώς κάποιος μιλά από τις εκφράσεις αυτές, νοημένη κατά το λαϊκό αυτό τρόπο, εκφράζει μια πρόταση που ενσαρκώνει κάποια λαϊκή πλάνη, διαφωνεί μαζί μου και υποστηρίζει μιάν άποψη ασυμβίβαστη με την πρόταση 2, και αν ακόμα έχει τη γνώμη ότι υπάρχει κάποια άλλη αληθινή πρόταση, ή όποια μπορεί να μίμω να εκφρασθεί από την πρόταση 2.

Το νόημα των προτάσεων που γνωρίζουμε με βεβαιότητα είναι το συνηθισμένο νόημα όπως το έννοει ο κοινός νους

Με ό,τι είπα τώρα, παραδέχομαι ότι υπάρχει κάποιο νόημα που είναι το συνηθισμένο ή λαϊκό νόημα εκφράσεων όπως «η γη υπάρχει εδώ και πολλά χρόνια». Και το αυτό είναι μια υπόθεση που φοβόμαι πώς μερικοί φιλόσοφοι μπορεί να άμφισβητήσουν. Φαίνεται να νομίζουν ότι ή έρώτηση «πιστεύετε ότι ή γη υπάρχει εδώ και πολλά χρόνια;» δεν είναι μια άπλη έρώτηση, τέτοια που θα μπορούσε να άπαντηθεί με ένα άπλο «ναι» ή «όχι» είτε με ένα άπλο «δεν μπορώ να πω όριστικά», αλλά ότι είναι το είδος της έρώτησης που μπορεί σωστά να άπαντηθεί ως εξής: «όλα έξαρτώνται από το τί έννοεις με τις λέξεις 'ή γη' και 'υπάρχει' και 'χρόνια'." Αν έννοεις το αυτό και εκείνο, και το αυτό και το αυτό κι εκείνο . . . τότε το δέχομαι. Άλλωστε αν έννοεις το αυτό κι εκείνο και το αυτό κι εκείνο και ούτω καί' εξής, τότε δεν το πιστεύω, ή τουλάχιστον νομίζω ότι είναι υπερβολικά άμφίβολο». Μοφάίνεται ότι μια τέτοια άποψη είναι τόσο ριζικά λανθασμένη, όσο λανθασμένη μπορεί να είναι μια άποψη. Μια έκφραση όπως «ή γη υπάρχει εδώ και πολλά χρόνια» είναι ό πιο άντιπροσωπευτικός τύπος άναμφίβολης έκφρασης· όλοι καταλαβαίνουμε το νόημά της. Όποιος έχει άντίθετη άποψη πρέπει να συγγέει, υποθέτω, την έρώτηση αν καταλαβαίνουμε το νόημά της (και όλοι μας το καταλαβαίνουμε βέβαια) με την τελείως διαφορετική έρώτηση αν γνωρίζουμε «τί σημαίνει», δηλ. αν μπορούμε να δώσουμε μια σωστή άνάλυση του νοήματός της. Η έρώτηση ποιά είναι ή σωστή άνάλυση της πρότασης που έννοουμε σε κάθε περίπτωση (γιατί, βεβαίως, όπως έπειναι όταν όριζα την πρόταση 2, έννοουμε μια διαφορετική πρόταση σε κάθε

**Άλλο «έννοω» και άλλο «άναλύω σωστά»*

διαφορετική περίπτωση που χρησιμοποιούμε την έκφραση) με τη φράση «ή γή υπάρχει εδώ και πολλά χρόνια» μου φαίνεται μια ερώτηση βαθύτατα δύσκολη, και τής οποίας την απάντηση, όπως θα υποστηρίξω σε λίγο, δεν γνωρίζει κανείς. Το να ισχυριζόμαστε όμως ότι δεν γνωρίζουμε ποιά είναι, από μερικές απόψεις, ή ανάλυση εκείνου που καταλαβαίνουμε με μια τέτοια έκφραση, είναι τελείως διαφορετικό από τον ισχυρισμό ότι δεν καταλαβαίνουμε την έκφραση. Είναι φανερό ότι δεν μπορούμε ούτε να ρωτήσουμε πώς πρέπει να αναλυθεί αυτό που καταλαβαίνουμε, αν δεν το έχουμε εννοήσει. Συνεπώς, εϋθύς ως γνωρίζουμε ότι ένα πρόσωπο που χρησιμοποιεί μια τέτοια έκφραση τη χρησιμοποιεί με τη συνηθισμένη της σημασία, εννοούμε και το νόημά της. Έτσι, εξηγώντας ότι χρησιμοποιούσα τις εκφράσεις που χρησιμοποίησα στον πίνακα 1 με τη συνηθισμένη σημασία τους (εκείνες που έχουν μια συνηθισμένη σημασία, πράγμα που δεν συμβαίνει με όλες τους βέβαια) έκανα ό,τι χρειαζόταν να κάνω για να είναι σαφές αυτό που εννοώ.

Αλλά τώρα, υποθέτοντας ότι οι εκφράσεις που χρησιμοποίησα για να εκφράσω την πρόταση είναι κατανοητές, νομίζω, όπως είπα, ότι πολλοί φιλόσοφοι υποστήριξαν πράγματι απόψεις που είναι ασυμβίβαστες με την πρόταση 2. Και οι φιλόσοφοι που σκέφτονται έτσι μπορούν, νομίζω, να διαιρεθούν σε δύο ομάδες.

A. Αυτό που βεβαιώνει ή πρόταση 2 είναι, αναφορικά με ένα ολόκληρο σύνολο από κλάσεις προτάσεων, ότι καθένας από μās γνώρισε συχνά για αληθινές προτάσεις που ανήκουν σε κάθε μιὰ απ' αυτές τις κλάσεις. Και ένας τρόπος να έχει κανείς μιάν άποψη ασυμβίβαστη με την πρόταση αυτή είναι, βέβαια, να υποστηρίξει ότι καμμιά πρόταση (που ανήκει σε μιὰ ή σε περισσότερες από τις κλάσεις αυτές) δεν είναι αληθινή. Ότι όλες είναι, τουλάχιστον εν μέρει, ψευδείς. Αν λοιπόν, στην περίπτωση καθεμιās από τις κλάσεις αυτές, καμμιά πρόταση τής κλάσης δεν είναι αληθινή, είναι φανερό ότι κανείς δεν μπορεί να έχει γνωρίσει ότι μιὰ πρόταση από την κλάση αυτή είναι αληθινή, και συνεπώς ότι εμείς δεν μπορούμε να έχουμε γνωρίσει για αληθινές προτάσεις που ανήκουν σε κάθε μιὰ απ' αυτές τις κλάσεις. Και ή πρώτη μου ομάδα φιλοσόφων αποτελείται από φιλοσόφους που είχαν απόψεις ασυμβίβαστες με την πρόταση 2 γι' αυτό το λόγο. Υποστήριξαν απλώς αναφορικά με μιὰ ή με περισσότερες από τις κλάσεις αυτές ότι καμμιά πρότασή τους δεν είναι αληθινή. Μερικοί απ' αυτούς είχαν αυτή την άποψη αναφορικά με όλες τις κλάσεις. Μερικοί, μόνο για μερικές απ' αυτές. Αλλά βέβαια, οποιαδήποτε από τις δυο αυτές απόψεις κι αν υποστήριζαν, ή άποψή τους ήταν ασυμβίβαστη με την πρόταση 2.

B. Από την άλλη μεριά, μερικοί φιλόσοφοι δεν αποτόλμησαν να βεβαιώσουν αναφορικά με κάποια από τις κλάσεις τής 2, ότι καμμιά πρόταση τής κλάσης αυτής δεν είναι αληθινή, αλλά ότι στην περίπτωση μερικων απ' αυτές τις κλάσεις, καμμιά ανθρώπινη ύπαρξη δεν γνώρισε ποτέ με βεβαιότητα ότι κάποια από τις προτάσεις της είναι αληθινή. Διαφέρουν δηλαδή ριζικά

*Απόψεις
ασυμβίβαστες
με την 2*

*A. Μιās τουλάχιστον
κλάσεως όλες οι
προτάσεις είναι
ψευδείς*

*B. Και αν ακόμη
είναι αληθινές όλες,
καμμιά δεν είναι
γνωσιολογικά
ασφαλής*

ἀπὸ τοὺς φιλόσοφους τῆς ομάδας Α, ἀφοῦ θεωροῦν ὅτι προτάσεις *ὅλων* αὐτῶν τῶν κλάσεων *μπορεῖ* νὰ εἶναι ἀληθινές. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως ἡ γνώμη τους εἶναι ἀσυμβίβαστη μὲ τὴν 2, ἀφοῦ πιστεύουν, γιὰ μερικὲς ἀπ' αὐτὰς τὶς κλάσεις, ὅτι κανεὶς μας δὲν *γνώρισε* ποτὲ ὅτι μιὰ πρόταση ποὺ ἀνήκει στὶς κλάσεις αὐτές, εἶναι ἀληθινή.

Προϋποθέσεις γιὰ
τὴν ἀλήθεια τῶν
προτάσεων 1 καὶ 2
εἶναι ἡ
πραγματικότητα τοῦ
χώρου, τοῦ χρόνου,
τῶν πραγμάτων,
τοῦ Ἐγῶ

Α. Εἶπα ὅτι μερικοὶ φιλόσοφοι ποὺ ἀνήκουν σὲ αὐτὴ τὴν ομάδα ἦταν τῆς γνώμης ὅτι καμμιά πρόταση ποὺ ἀνήκει σὲ *κάποια* ἀπὸ τὶς κλάσεις τῆς 2 δὲν εἶναι ὀλοκληρωτικὰ ἀληθινή, ἐνῶ ἄλλοι εἶχαν αὐτὴν τὴν ἀποψη μόνον ἀναφορικὰ μὲ *μερικὲς* ἀπὸ τὶς κλάσεις τῆς 2. Καὶ νομίζω ὅτι ἡ κύρια διαίρεση τοῦ εἴδους αὐτοῦ εἶναι ἡ ἐξῆς: Μερικὲς ἀπὸ τὶς προτάσεις στὸν πίνακα 1 (καὶ συνεπῶς, ὅλες βέβαια οἱ προτάσεις ποὺ ἀνήκουν στὶς ἀντίστοιχες κλάσεις στὴν 2) εἶναι προτάσεις ποὺ δὲν *μπορεῖ* νὰ εἶναι ἀληθινές, ἐκ τῶς ἐὰν ὑπῆρξαν μερικὰ *ύλικά* πράγματα καὶ εἶχαν μεταξὺ τους *σχέσεις* χώρου. Εἶναι δηλαδὴ προτάσεις οἱ ὁποῖες *συνεπάγονται*, ἀπὸ *κάποια* ἀποψη, *τὴν πραγματικότητα τῶν ὑλικῶν πραγμάτων* καὶ *τὴν πραγματικότητα τοῦ χώρου*. Ἡ πρόταση π.χ. ὅτι τὸ σῶμα μου ὑπάρχει ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια καί, κάθε στιγμή, κατὰ τὸ χρόνο αὐτό, βρισκόταν σὲ ἐπαφή μὲ τὴ γῆ ἢ δὲν ἦταν μακριὰ ἀπ' αὐτὴν, εἶναι μιὰ πρόταση ποὺ *συνεπάγεται καὶ τὴν πραγματικότητα τῶν ὑλικῶν πραγμάτων* (μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι χρησιμοποιοῦμε τὸν ὄρο «ύλικά πράγματα» ἔτσι ὥστε τὸ νὰ ἀρνηθεῖ κανεὶς τὴν πραγματικότητα τῶν ὑλικῶν πραγμάτων ἔχει ὡς συνέπεια ὅτι καμμιά πρόταση ποὺ βεβαιώνει ὅτι ὑπῆρξαν ἀνθρώπινα σώματα ἢ ὅτι ὑπῆρξε ἡ γῆ δὲν εἶναι καθ' ὀλοκληρίαν ἀληθινή) καὶ ἐπίσης *τὴν πραγματικότητα τοῦ χώρου* (μὲ τὴν προϋπόθεση καὶ πάλι ὅτι χρησιμοποιοῦμε τὸν ὄρο «χώρος» μὲ τὴν ἐννοίαν ὅτι ἡ ἀρνηση τῆς πραγματικότητος τοῦ χώρου *συνεπάγεται* ὅτι καμμιά πρόταση ποὺ βεβαιώνει ὅτι κάτι ὑπῆρξε κάποτε σὲ ἐπαφή μὲ κάτι ἄλλο ἢ σὲ ἀπόσταση ἀπ' αὐτό, — μὲ τὶς οἰκεῖες ἐννοίες ποὺ ἔδειξα στὸν πίνακα 1 — δὲν εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου ἀληθινή). Ἄλλες ὅμως ἀπὸ τὶς προτάσεις στὸν πίνακα 1 (καί, κατὰ συνέπειαν, ἀπὸ τὶς προτάσεις ποὺ ἀνήκουν στὶς ἀντίστοιχες κλάσεις τῆς 2) δὲν *συνεπάγονται* (τουλάχιστον φανερά) οὔτε τὴν πραγματικότητα τῶν ὑλικῶν σωμάτων οὔτε τὴν πραγματικότητα τοῦ χώρου. Οἱ προτάσεις π.χ. ὅτι συχνὰ ὄνειρεύτηκα, καὶ εἶχα σὲ διαφορετικοὺς καιροὺς πολλὰ διαφορετικὰ συναισθήματα. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι προτάσεις αὐτῆς τῆς δεύτης κλάσης *πραγματι* *συνεπάγονται* ἓνα πράγμα ποὺ ἐπίσης προϋποτίθεται ἀπ' ὅλες τὶς προτάσεις τῆς πρώτης κλάσης ὅτι δηλ. (μὲ *κάποιαν* ἐννοίαν) *χρόνος* εἶναι *πραγματικός*, καὶ *συνεπάγονται* ἀκόμα ἓνα πράγμα ποὺ δὲν προϋποτίθεται ἀπὸ τὶς προτάσεις τῆς πρώτης κλάσης, δηλ. ὅτι (μὲ *κάποια* ἐννοία) *τουλάχιστον ἓνα Ἐγῶ* εἶναι *πραγματικό*.* Νομίζω ὅμως ὅτι ὑπάρ

* Μεταφράζω «ἐγῶ» τὸ Self γιὰ νὰ ἀποφύγω τὴ χρήση τοῦ «πρόσωπο» ἢ «ὑποκείμενο» ποὺ ἔχουν καὶ δευτερεύουσες ἀποχρώσεις· ὁ πρῶτος ὄρος *μπορεῖ* νὰ κατευθύνει πρὸς τὸν χώρο τῆς ἠθικῆς, ὁ δεῦτερος πρὸς τὴν γνωσιοθεωρητικὴ ἀντίθεση ὑποκείμενο-ἀντικείμενο. Τὸ «ἐγῶ» νοεῖται οὐδέτερο, ἄσχετο μὲ τὶς ἰδεαλιστικὲς φιλοσοφίες τοῦ Fichte κ.

χουν μερικοί φιλόσοφοι οί όποιοι, ένώ άρνοϋνται (μέ τις έννοιες πού είπα-
με) ότι τά ύλικά πράγματα ή ό χώρος είναι πραγματικά, είναι πρόθυμοι νά
παραδεχτοϋν ότι τά Έγώ και ό Χρόνος είναι πραγματικά μέ τή συνηθισμένη
έννοια.

Άπό τήν άλλη μεριά, άλλοι φιλόσοφοι χρησιμοποίησαν τήν έκφραση
«ό χρόνος δέν είναι πραγματικός», για νά έκφράσουν κάποια δική τους
άποψη. Καί νομίζω, μερικοί τουλάχιστον άπ' αϋτούς έννοοϋσαν μέ τήν έκ-
φραση αϋτή κάτι πού είναι άσυμβίβαστο μέ τήν αλήθεια όποιασδήποτε
άπό τις προτάσεις στόν πίνακα 1. Έννοοϋσαν δηλ. ότι κάθε πρόταση τοϋ
είδους πού έκφράζεται μέ τή χρήση τοϋ «τώρα» και τοϋ «στό παρόν» — π.χ.
«τώρα και βλέπω και άκούω» ή «ύπάρχει στό παρόν ένα ζωντανό ανθρώπινο
σώμα» — ή μέ τή χρήση παρελθόντος χρόνου — π.χ. «είχα πολλές έμπειρίες
κατά τό παρελθόν», «ή γή έχει ύπάρξει εδώ και πολλά χρόνια» — είναι, του-
λάχιστον έν μέρος, ψευδείς.

Και οί τέσσερεις έκφράσεις πού μόλις τώρα άνάφερα, ότι δηλ. «τά ύλικά
πράγματα δέν είναι πραγματικά», «ό Χώρος δέν είναι πραγματικός», «ό
Χρόνος δέν είναι πραγματικός», «τό Έγώ δέν είναι πραγματικό», είναι, νο-
μίζω, αντίθετα άπό τις προτάσεις πού χρησιμοποίησα στόν πίνακα 1, πρα-
γματικά άμφίσημες. Καί ίσως, για κάθε μιá τους, νά υπήρξε κάποιος φιλό-
σοφος πού νά τή χρησιμοποίησε για νά έκφράσει κάποια του άποψη πού
δέν ήταν άσυμβίβαστη μέ τήν πρόταση 2. Δέν ένδιαφέρομαι, φυσικά, πρός
τό παρόν για τέτοιους φιλοσόφους, άν ύπάρχουν. Μοϋ φαίνεται όμως ότι ή
πιό φυσική και κατάλληλη χρήση κάθε μιās άπ' αϋτές τις έκφράσεις είναι
μιá χρήση πού έκφράζει πράγματι μιάν άποψη άσυμβίβαστη μέ τήν πρόταση
2. Καί στην περίπτωση κάθε μιās άπ' αϋτές τις έκφράσεις νομίζω πώς μερι-
κοί φιλόσοφοι πράγματι τή χρησιμοποίησαν για νά έκφράσουν μιá τέτοια
άποψη. Όλοι οί φιλόσοφοι τοϋ είδους αϋτοϋ, συνεπώς, είχαν μιάν άποψη
άσυμβίβαστη μέ τή 2.

Όλες οί άπόψεις αϋτοϋ τοϋ είδους, είτε είναι άσυμβίβαστες μέ όλες τις
προτάσεις στόν πίνακα 1 είτε μόνο μέ μερικές άπ' αϋτές, μοϋ φαίνεται πώς
είναι άναμφισβήτητα ψευδείς· και νομίζω πώς σχετικά μέ αϋτές, άξιζει νά
προσέξουμε ιδιαίτερα τά ακόλουθα σημεία:

α) Άν κάποια άπό τις κλάσεις τών προτάσεων στόν πίνακα 2 είναι τέ-
τοια ώστε οϋτε μιá άπό τις προτάσεις της νά είναι αληθινή, τότε δέν υπήρξε
ποτέ κανένας φιλόσοφος, και συνεπώς κανείς πού νά μπορούσε άναφορικά
μέ κάποια τέτοια κλάση νά έχει ύποστηρίξει, ότι όλες οί προτάσεις πού
άνήκουν σ' αϋτήν δέν είναι αληθινές. Μέ άλλα λόγια, ή πρόταση ότι κά-
ποιες προτάσεις πού άνήκουν σέ κάθε μιá άπ' αϋτές τις κλάσεις είναι αλη-
θινές, έχει τήν ιδιοτυπία, ότι, άν κάποιος φιλόσοφος άρνήθηκε ποτέ τήν
αλήθεια της, άπό τό ίδιο τό γεγονός τής άρνησής της ακολουθεί ως λογική

*Τό γεγονός ότι
άρνείται κανείς μι
άπό τις προτάσεις
τοϋ 1 προϋποθέτει
τήν αλήθειά της*

τοϋ Hegel. Πιο εύκολα έντάσσεται στην παράδοση τοϋ άγγλικοϋ έμπειρισμοϋ λ.χ. τοϋ
Hume [ΣτΜ].

συνέπεια ότι ο φιλόσοφος αυτός κακῶς τὴν ἀρνήθηκε. Γιατί ὅταν μιῶ για «φιλοσόφους» ἐννοῶ βέβαια (ὅπως ὅλοι μας), ἀποκλειστικά φιλοσόφους ποὺ ὑπῆρξαν ἀνθρώπινα ὄντα, με ἀνθρώπινα σώματα, ποὺ ἐξῆσαν πάνω στὴ γῆ καὶ ποὺ σὲ διάφορες περιστάσεις εἶχαν πολλές διαφορετικὲς ἐμπειρίες. Ἄν, λοιπόν, ὑπῆρξαν φιλόσοφοι, θὰ ἦταν ἀνθρώπινα ὄντα τῆς κλάσης αὐτῆς. Κι ἂν ὑπῆρξαν ἀνθρώπινα ὄντα τῆς κλάσης αὐτῆς, ὅλοι οἱ λοιποὶ ἰσχυρισμοὶ στὶς προτάσεις τοῦ πίνακα 1 εἶναι βέβαια ἐπίσης ἀληθινοί. Συνεπῶς, ὁποιαδήποτε ἀποψη ποὺ εἶναι ἀσυμβίβαστη με τὴν πρόταση ὅτι πολλές προτάσεις ποὺ ἀντιστοιχοῦν σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς προτάσεις στὸν πίνακα 1 εἶναι ἀληθινές, μπορεῖ νὰ εἶναι ἀληθινὴ, μόνο ἂν ὑποτεθεῖ ὅτι κανεὶς φιλόσοφος δὲν ὑποστήριξε ποτὲ μιὰ τέτοια ἀποψη. Ἄπο αὐτὸ προκύπτει ὅτι, ὅταν ἐξετάζω ἂν αὐτὴ ἢ πρόταση εἶναι ἀληθινὴ, δὲν μπορῶ, χωρὶς νὰ εἶμαι ἀσυνεπής, νὰ θεωρήσω πῶς τὸ γεγονὸς ὅτι πολλοὶ φιλόσοφοι, τοὺς ὁποίους ἐκτιμῶ, ἔχουν, ἀπὸ ὅσο πιστεύω, ὑποστηρίξει ἀπόψεις ἀσυμβίβαστες με αὐτήν, ἀποτελεῖ ἐπιχείρημα ἐνάντια στὴν ἀλήθεια τῆς. Ἄφοῦ, ἂν γνωρίζω ὅτι εἶχαν τέτοιες ἀπόψεις, γνωρίζω, αὐτοδικαίως, ὅτι ἔκαναν λάθος. Καί, ἂν δὲν ἔχω λόγους νὰ πιστεύω ὅτι ἡ πρόταση αὐτὴ εἶναι ἀληθινὴ, ἔχω ἀκόμα λιγότερους νὰ πιστεύω ὅτι αὐτοὶ εἶχαν ἀπόψεις ἀσυμβίβαστες με αὐτήν, ἀφοῦ εἶμαι πιὸ βέβαιος ὅτι αὐτοὶ ὑπῆρξαν καὶ εἶχαν κάποιες ἀπόψεις (δηλ. ὅτι ἡ πρόταση αὐτὴ εἶναι ἀληθινὴ) παρὰ ὅτι εἶχαν ἀπόψεις ἀσυμβίβαστες με αὐτήν.

Κανένας φιλόσοφος δὲν ἀρνήθηκε με συνέπεια τὶς πεποιθήσεις τοῦ κοινῶ νοῦ

β) Εἶναι ἀλήθεια, φυσικά, ὅτι ὅλοι οἱ φιλόσοφοι ποὺ εἶχαν τέτοιες ἀπόψεις, ἐπανελημμένως, ἀκόμα καὶ στὰ φιλοσοφικά τους ἔργα, εἶχαν ἐκφράσει ἄλλες ἀπόψεις ποὺ ἦταν ἀσυμβίβαστες με τὶς προηγούμενες: δηλ. κανεὶς φιλόσοφος δὲν ἦταν ποτὲ σὲ θέση νὰ ὑποστηρίξει με συνέπεια τέτοιες ἀπόψεις. Ἔνας τρόπος με τὸν ὁποῖο ἀποκαλύπτεται ἡ ἀσυνέπεια αὐτὴ εἶναι ὁ ὑπαινιγμὸς τους για τὴν ὑπαρξὴ ἄλλων φιλοσόφων. Ἔνας ἄλλος τρόπος εἶναι ὁ ὑπαινιγμὸς τους για τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπινου γένους, καὶ ἰδιαίτερα ἡ χρῆση τῆς ἀντωνυμίας «ἐμεῖς» με τὴν ἐννοια ποὺ ἤδη συνεχῶς χρησιμοποιοῦ, κατὰ τὴν ὁποία κάθε φιλόσοφος ποὺ ἰσχυρίζεται ὅτι «ἐμεῖς» κάνουμε ἔτσι κι ἔτσι, π.χ. ὅτι «μερικὲς φορὲς ἐμεῖς πιστεύουμε προτάσεις ποὺ δὲν εἶναι ἀληθινές», δὲν ἰσχυρίζεται μόνο ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος ἔκανε τὸ πράγμα για τὸ ὁποῖο μιᾶμε, ἀλλὰ ὅτι πάρα πολλὰ ἄλλα ἀνθρώπινα ὄντα, ποὺ εἶχαν σώματα καὶ ἐξῆσαν πάνω στὴ γῆ, ἔκαναν τὸ ἴδιο. Γεγονός, βέβαια, εἶναι ὅτι ὅλοι οἱ φιλόσοφοι ἀνῆκαν στὴν κλάση τῶν ἀνθρωπίνων ὄντων, ποὺ ὑπάρχει μόνο ἂν ἡ πρόταση 2 εἶναι ἀληθινὴ: στὴν κλάση δηλ. τῶν ἀνθρωπίνων ὄντων ποὺ συχνὰ γνώρισαν προτάσεις ποὺ ἀντιστοιχοῦν σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς προτάσεις στὸν πίνακα 1. Ἐχοντας ἀπόψεις ἀσυμβίβαστες με τὴν πρόταση ὅτι οἱ προτάσεις ὅλων αὐτῶν τῶν κλάσεων εἶναι ἀληθινές, ὑποστήριζαν, λοιπόν, γνώμες ἀσυμβίβαστες με τὶς προτάσεις ποὺ οἱ ἴδιοι γνώριζαν ὅτι εἶναι ἀληθινές. Ἔτσι, τὸ μόνο ποὺ μποροῦσε κανεὶς νὰ περιμένει εἶναι ὅτι κάποτε θὰ ὁμολογοῦσαν πῶς γνωρίζουν τέτοιες προτάσεις. Εἶναι παράξενο ὅτι φιλόσοφοι μπόρεσαν με εἰλικρίνεια νὰ ὑποστηρίξουν,

ώς μέρος τῆς φιλοσοφικῆς πίστεως τους, προτάσεις ἀσυμβίβαστες μὲ ὅ,τι οἱ ἴδιοι γνώριζαν ὅτι εἶναι ἀληθινό· καὶ ὅμως, ἀπ' ὅσο μπορῶ νὰ καταλάβω, αὐτὸ συνέβη συχνὰ στὴν πραγματικότητα. Ἡ θέση μου, συνεπῶς, στὸ πρῶτο αὐτὸ σημεῖο, διαφέρει ἀπὸ τῶν φιλοσόφων τῆς ομάδας Α. Ὅχι γιατί πιστεύω κάτι ποὺ δὲν πιστεύουν αὐτοί, ἀλλὰ μόνον γιατί δὲν ὑποστηρίζω, ὡς μέρος τῆς φιλοσοφικῆς μου πίστεως, πράγματα ποὺ αὐτοὶ ὑποστηρίζουν ὡς μέρος τῆς δικῆς τους πίστεως· προτάσεις, δηλαδή, ποὺ εἶναι ἀσυμβίβαστες μὲ μερικὲς ποὺ καὶ ἐγὼ καὶ αὐτοὶ πιστεύουμε ἀπὸ κοινοῦ. Ἀλλὰ ἡ διαφορὰ αὐτὴ μοῦ φαίνεται σημαντικὴ.

γ) Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους αὐτούς, γιὰ τὴν υπεράσπιση τῆς θέσης τους, ἔφεραν ἐπιχειρήματα ποὺ σκόπευαν, στὴν περίπτωση μερικῶν ἢ ὅλων τῶν προτάσεων στὸν πίνακα I, νὰ δείξουν ὅτι καμμιά πρόταση τοῦ τύπου αὐτοῦ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου ἀληθινὴ, γιατί κάθε τέτοια πρόταση συνεπάγεται δύο ἀσυμβίβαστες προτάσεις. Καὶ παραδέχομαι, βέβαια, ὅτι, ἂν πράγματι κάποια ἀπὸ τὶς προτάσεις στὸν πίνακα I συνάπτεται δύο ἀσυμβίβαστες προτάσεις, δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἀληθινὴ. Νομίζω ὅμως ὅτι ἔχω ἓνα ἀπόλυτα πειστικὸ ἐπιχείρημα γιὰ νὰ δείξω ὅτι καμμιά τους δὲν συνεπάγεται δύο ἀσυμβίβαστες προτάσεις, Δηλαδή τὸ ἐξῆς: Ὅλες οἱ προτάσεις στὸν πίνακα I εἶναι ἀληθινές· καμμιά ἀληθινὴ πρόταση δὲν συνεπάγεται δύο ἀσυμβίβαστες προτάσεις· συνεπῶς καμμιά ἀπὸ τὶς προτάσεις στὸν πίνακα I δὲν συνεπάγεται δύο ἀσυμβίβαστες μεταξύ τους προτάσεις.

δ) Ἄν καί, ὅπως ἰσχυρίστηκα, κανεὶς φιλόσοφος, ποὺ ὑποστήριζε, ἀναφορικὰ μὲ κάποιον ἀπὸ τοὺς τύπους αὐτοὺς τῆς πρότασης, ὅτι καμμιά πρόταση τοῦ τύπου αὐτοῦ δὲν εἶναι ἀληθινὴ, δὲν παράλειψε νὰ ὑποστηρίξει καὶ ἄλλες ἀπόψεις ποὺ δὲν συμφωνοῦσαν μὲ τὴ γνώμη του στὸ θέμα αὐτό. Παρ' ὅλα αὐτά, δὲν νομίζω ὅτι ἡ ἄποψη, ἀναφορικὰ μὲ κάποιον ἢ μὲ ὅλους αὐτοὺς τοὺς τύπους, ὅτι δηλ. καμμιά πρόταση ποὺ ἀνήκει σ' αὐτοὺς δὲν εἶναι ἀληθινὴ, εἶναι μιὰ ἄποψη ἀντιφατικὴ καθαρῆ (συνεπάγεται δηλ. καὶ τὶς δύο ἀσυμβίβαστες μεταξύ τους προτάσεις). Τουναντίον εἶναι γιὰ μένα ἀρκετὰ σαφὲς ὅτι θὰ ἦταν ἐνδεχόμενον νὰ εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ χρόνος δὲν εἶναι πραγματικὸς καὶ τὸ ἴδιο νὰ συνέβαινε μὲ τὰ ὑλικά πράγματα, τὸ χῶρο καὶ τὰ Ἐγώ. Καὶ ὑπὲρ τῆς ἄποψής μου ὅτι κανένα ἀπ' αὐτὰ τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἦταν δυνατόν νὰ εἶναι ἔτσι, δὲν εἶναι ἔτσι στὴν πραγματικότητα, δὲν ἔχω νομίζω καλύτερο παράδειγμα παρὰ μόνον αὐτό, ὅτι δηλ. ὅλες οἱ προτάσεις στὸν πίνακα I εἶναι πράγματι ἀληθινές.

Β. Ἡ ἄποψη αὐτή, ποὺ συνήθως θεωρεῖται πολὺ πιὸ ταπεινὴ ἀπὸ τὴν Α, ἔχει, νομίζω, τὸ μειονέκτημα ὅτι, διαφορετικὰ ἀπ' ὅ,τι συμβαίνει μὲ τὴν Α, εἶναι πραγματικὰ ἀντιφατικὴ, συνεπάγεται δηλαδή καὶ τὶς δύο ἀπὸ δύο ἀμοιβαῖα ἀσυμβίβαστες προτάσεις.

Οἱ περισσότεροι φιλόσοφοι ποὺ τὴν ὑποστήριξαν, ἰσχυρίστηκαν νομίζω ὅτι, καίτοι καθένας μας γνωρίζει προτάσεις ποὺ ἀντιστοιχοῦν σὲ κάποια ἀπὸ τὶς προτάσεις στὸν πίνακα I (δηλ. σ' αὐτὲς ποὺ βεβαιώνουν μόνον ὅτι ἐγὼ ὁ ἴδιος εἶχα στὸ παρελθὸν ἐμπειρίες διαφορῶν εἰδῶν σὲ πολλές, διαφο-

*Ἀντιφάσκουν
ἐκεῖνοι ποὺ
ἰσχυρίζονται πὼς
ὁ κοινὸς νοῦς δίνει
μόνο πιθανὴ
πεποίθηση, ὄχι γνώση*

ρετικές περιστάσεις), όμως κανείς μας δεν γνωρίζει με βεβαιότητα είτε προτάσεις του τύπου (α) που βεβαιώνουν την ύπαρξη *ύλικων πραγμάτων*, είτε του τύπου (β) που βεβαιώνουν την ύπαρξη *άλλων*. Εγώ εκτός του δικού μου, και ότι επίσης αυτά είχαν εμπειρίες. Παραδέχονται ότι πράγματι πιστεύουμε προτάσεις και των δύο τύπων και ότι ίσως οι προτάσεις αυτές είναι αληθινές. Θα έλεγαν ακόμα μερικοί ότι γνωρίζουμε πώς αυτές είναι πάρα πολύ πιθανές. Άρνούται όμως ότι μπορούμε ποτέ να γνωρίζουμε με βεβαιότητα ότι οι προτάσεις αυτές είναι αληθινές. Μερικοί απ' αυτούς χαρακτήρισαν τέτοιου είδους πεποιθήσεις ως «πεποιθήσεις του κοινού νοῦ», εκφράζοντας έτσι την πίστη τους ότι πεποιθήσεις του είδους αυτού είναι γενικῶς αποδεκτές από την ανθρωπότητα. Άλλα είναι πεπεισμένοι πώς τα πράγματα αυτά είναι σ' όλες τις περιπτώσεις απλές πεποιθήσεις, όχι βέβαιη γνώση και μερικοί εξέφρασαν την άποψη αυτή λέγοντας ότι αυτά ανήκουν στην περιοχή τῆς Πίστης, όχι τῆς Γνώσης.

Τὸ ἀξιοσημείωτο πρᾶγμα ἐδῶ, πὸν δὲν νομίζω ὅτι ἐκτίμησαν γενικὰ ὅπως ἔπρεπε, αὐτοὶ πὸν ὑποστηρίζουν τὴν ἄποψη αὐτή, εἶναι ὅτι σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς περιπτώσεις, ὁ φιλόσοφος πὸν ὑποστηρίζει αὐτή τὴν ἄποψη κάνει μιὰ διαβεβαίωση σχετικὰ μὲ «ἐμᾶς», μιᾷ δηλ. ὄχι μόνο γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἀλλὰ καὶ γιὰ πολλὰ ἄλλες ἀκόμα ἀνθρώπινες ὑπάρξεις. Ὅταν λέει π.χ. «καμμιά ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ δὲν γνώρισε ποτὲ τὴν ὑπαρξὴ ἄλλων ἀνθρώπινων ὄντων» ἐννοεῖ: «ὑπάρχουν πολλὰ ἄλλα ἀνθρώπινα ὄντα ἐκτὸς ἀπὸ μένα, καὶ κανένα ἀπ' αὐτὰ (συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ἑαυτοῦ μου) δὲν γνώρισε ποτὲ τὴν ὑπαρξὴ ἄλλων ἀνθρώπινων ὄντων». Ἄν πάλι λέει «οἱ πεποιθήσεις αὐτὲς εἶναι πεποιθήσεις τοῦ Κοινοῦ Νοῦ, ἀλλὰ δὲν ἀνήκουν στὴν περιοχὴ τῆς γνώσης», ἐννοεῖ: «ὑπῆρξεν πολλὰ ἄλλα ἀνθρώπινα ὄντα, ἐκτὸς ἀπὸ μένα, πὸν εἶχαν τὶς πεποιθήσεις αὐτὲς, ἀλλὰ οὔτε ἐγὼ οὔτε κανεὶς ἀπὸ τοὺς λοιποὺς τὶς εἶχε ποτὲ γνώρισε γιὰ ἀληθινές». Μὲ ἄλλα λόγια, ἰσχυρίζεται μὲ βεβαιότητα ὅτι οἱ πεποιθήσεις αὐτὲς εἶναι πεποιθήσεις τοῦ Κοινοῦ Νοῦ, καὶ συχνὰ φαίνεται παραλείπει νὰ παρατηρήσει ὅτι, ἂν εἶναι τέτοιου εἴδους, πρέπει νὰ εἶναι ἀληθινές. Ἄφοῦ ἡ πρόταση ὅτι αὐτὲς εἶναι πεποιθήσεις τοῦ Κοινοῦ Νοῦ συνεπάγεται τελικὰ τόσο προτάσεις τοῦ τύπου (α) ὅσο καὶ προτάσεις τοῦ τύπου (β). Συνεπάγεται λογικὰ τὴν πρόταση ὅτι πολλὰ ἀνθρώπινα ὄντα ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ φιλόσοφο, εἶχαν ἀνθρώπινα σώματα, πὸν ἔζησαν πάνω στὴ γῆ, καὶ εἶχαν ποικίλες εμπειρίες, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες βρίσκονταν καὶ πεποιθήσεις τοῦ εἴδους αὐτοῦ. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος πὸν ἡ θέση αὐτή, σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὶς θέσεις τῆς ὁμάδας Α, μοῦ φαίνεται ἀντιφατικὴ. Ἡ διαφορὰ τῆς μὲ τὴν Α συνίσταται στὸ γεγονὸς ὅτι διατυπώνει μιὰ πρόταση γιὰ τὴν ἀνθρώπινη γνώση γενικῶς, καί, κατὰ συνέπεια, βεβαιώνει πραγματικὰ τὴν ὑπαρξὴ πολλῶν ἀνθρώπινων ὄντων. Πρᾶγμα πὸν δὲν κάνουν οἱ φιλόσοφοι τῆς ὁμάδας Α ὅταν διατυπώνουν τὴν θέση τους. Αὐτοὶ ἀντιφάσκουν μόνον πρὸς ἄλλα πρᾶγματα πὸν ὑποστηρίζουν. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἕνας φιλόσοφος πὸν λέει «ὑπῆρξεν πολλὰ ἀνθρώπινα ὄντα ἐκτὸς ἀπὸ μένα, καὶ κανεὶς μας δὲν ἀπόκτησε ποτὲ γνώση γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἄλλων

ἀνθρώπων ὄντων ἐκτὸς τοῦ ἑαυτοῦ του», ἀντιφάσκει μόνο πρὸς τὸν ἑαυτό του, ἐὰν αὐτὸ ποὺ πιστεύει εἶναι ὅτι «βεβαίως ὑπῆρξαν πολλὰ ἀνθρώπινα ὄντα ἐκτὸς ἀπὸ μένα», ἢ μὲ ἄλλες λέξεις «γνωρίζω ὅτι ὑπῆρξαν ἄλλα ἀνθρώπινα ὄντα ἐκτὸς ἀπὸ μένα». Ἀλλὰ αὐτό, νομίζω, ἔκαναν γενικῶς στὴν πραγματικότητα τέτοιου εἴδους φιλόσοφοι. Μοῦ φαίνονται ὅτι συνεχῶς ἀποκαλύπτουν τὸ γεγονός ὅτι θεωροῦν τὴν πρόταση «πὼς οἱ πεποιθήσεις αὐτὲς εἶναι πεποιθήσεις τοῦ Κοινοῦ Νοῦ», ἢ τὴν πρόταση ὅτι «αὐτοὶ οἱ ἴδιοι δὲν εἶναι τὰ μόνα μέλη τοῦ ἀνθρώπινου γένους», ὄχι ἀπλῶς ἀληθινὴ ἀλλὰ μὲ βεβαιότητα ἀληθινὴ. Καὶ σίγουρα ἀληθινὴ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι, ἐκτὸς ἐὰν ἔνα τουλάχιστον μέλος τοῦ ἀνθρώπινου γένους, δηλ. αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, ἔχει γνωρίσει τὰ πράγματα ἀκριβῶς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα τὸ μέλος αὐτὸ δηλώνει ὅτι κανένα ἀνθρώπινο ὄν δὲν γνώρισε ποτέ.

Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ θέση μου ὅτι γνωρίζω μὲ βεβαιότητα πὼς ὅλες οἱ προτάσεις στὸν πίνακα 1 εἶναι ἀληθινές, δὲν ἀποτελεῖ βέβαια μιὰ θέση τέτοια ποὺ ἡ ἀρνήσή της νὰ συνεπάγεται δύο ἀσυμβίβαστες μεταξὺ τους προτάσεις. Ἄν πράγματι γνωρίζω ὅτι ὅλες αὐτὲς οἱ προτάσεις εἶναι ἀληθινές, τότε θεωρῶ ἀπόλυτα βέβαιο ὅτι καὶ ἄλλα ἀνθρώπινα ὄντα ἔχουν ἐπίσης γνωρίσει ἀντίστοιχες προτάσεις. Ἡ πρόταση 2 δηλ. εἶναι ἐπίσης ἀληθινὴ καὶ τὸ γνωρίζω ἐγὼ ὅτι εἶναι ἀληθινὴ. Γνωρίζω ὅμως πραγματικὰ ὅτι ὅλες οἱ προτάσεις στὸν πίνακα 1 εἶναι ἀληθινές; Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τίς πιστεύω ἀπλῶς ἢ νὰ τίς θεωρῶ πάρα πολὺ πιθανές; Στὴν ἐρώτηση αὐτή, νομίζω ὅτι δὲν ἔχω τίποτε καλύτερο νὰ ἀπαντήσω, παρὰ πὼς μοῦ φαίνεται ὅτι πράγματι τίς γνωρίζω μὲ βεβαιότητα. Εἶναι βέβαια φανερό ὅτι δὲν γνωρίζω ἄμεσα τίς περισσότερες ἀπ' αὐτές. Τίς γνωρίζω δηλ. μόνο, γιατί κατὰ τὸ παρελθὸν γνώριζα ὅτι ἦταν ἀληθινές ἄλλες προτάσεις ποὺ τίς τεκμηρίωναν. Ἄν, λόγου χάρι, γνωρίζω ὅτι ἡ γῆ εἶχε ὑπάρξει ἐπὶ πολλὰ χρόνια πρὶν γεννηθῶ, αὐτὸ τὸ γνωρίζω βεβαίως μόνο γιατί γνώρισα ἄλλα πράγματα στὸ παρελθὸν ποὺ μοῦ τὸ ἀπόδειχναν. Καὶ οὔτε βέβαια γνωρίζω ἀκριβῶς ποιά ἦταν τὰ τεκμήρια (evidence). Ὅλα αὐτά ὅμως δὲν μοῦ φαίνονται ἐπαρκῆς δικαιολογία γιὰ νὰ ἀμφιβάλω γιὰ τὴ γνώση μου. Νομίζω ὅτι ὅλοι βρισκόμαστε στὴν περιέργη θέση νὰ γνωρίζουμε πολλὰ πράγματα, γιὰ τὰ ὁποῖα γνωρίζουμε ἀκόμα ὅτι μᾶς λείπουν οἱ ἀποδείξεις. Καὶ ὅμως δὲν γνωρίζουμε πὼς τὰ γνωρίζουμε, δηλ. δὲν γνωρίζουμε ποιά ἦταν ἡ ἀπόδειξη. Ἄν ὑπάρχει κάποιο «ἐμεῖς», καί, ἂν γνωρίζουμε ὅτι ὑπάρχει, ἔτσι πρέπει νὰ ἔχει τὸ πράγμα. Γιατί, ὅτι ὑπάρχει ἔνα «ἐμεῖς» εἶναι ἔνα ἀπὸ τὰ ὑπὸ συζήτηση θέματα. Καὶ ὅτι πράγματι γνωρίζω ὅτι ὑπάρχει ἔνα «ἐμεῖς», δηλ. ὅτι πολλὰ ἄλλα ἀνθρώπινα ὄντα, μὲ ἀνθρώπινα σώματα ἔζησαν πάνω στὴ γῆ, μοῦ φαίνεται ὅτι τὸ γνωρίζω μὲ βεβαιότητα.

Ἄν πρέπει νὰ δώσω κάποιο ὄνομα στὸ πρῶτο αὐτὸ σημεῖο τῆς φιλοσοφικῆς μου θέσης, τὴν πίστη μου δηλ. στὴν ἀλήθεια τῆς πρότασης 2 — πράγμα τὸ ὁποῖο γίνεται ἀπὸ φιλοσόφους ὅταν κατατάσσουν τίς θέσεις ἄλλων φιλοσόφων — τὸ ὄνομα αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νομίζω νὰ διατυπωθεῖ μὲ τὴν ἔκφραση ὅτι εἶμαι ἔνας ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους ποὺ ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ «ἀποψη τοῦ

Ἡ ἀποψη τοῦ Κοινοῦ Νοῦ εἶναι ἐντελῶς ἀληθινὴ

Κοινοῦ Νοῦ γιὰ τὸν κόσμον» εἶναι, σὲ μερικὰ θεμελιώδη χαρακτηριστικά της, πλήρως ἀληθινή. Πρέπει ὅμως νὰ θυμηθοῦμε ὅτι, κατὰ τὴ γνώμη μου, ὅλοι ἀνεξαιρέτως οἱ φιλόσοφοι συμφωνοῦν μαζί μου σὲ τοῦτο. Καὶ ὅτι ἡ πραγματικὴ διαφορὰ ποὺ γενικῶς ἐκφράζεται μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο, ἐγκείται μόνο στὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν φιλοσόφων ποὺ εἶχαν καὶ ἀπόψεις ἀσυμβίβαστες μὲ τὰ χαρακτηριστικά αὐτῆς τῆς «ἀποψης τοῦ Κοινοῦ Νοῦ γιὰ τὸν κόσμον», καὶ σ' αὐτοὺς ποὺ δὲν εἶχαν τέτοιες ἀσυμβίβαστες ἀπόψεις.

Τὰ χαρακτηριστικά αὐτὰ (προτάσεις δηλ. ὁποιασδήποτε ἀπὸ τὶς κλάσεις ποὺ ὀρίσαμε, ὅταν ὀρίζαμε τὴν πρόταση 2) ἔχουν αὐτὴ τὴν ιδιοτυπία: "Ὅτι δηλ. ἂν γνωρίζουμε ὅτι εἶναι γνωρίσματα «τῆς ἀποψης τοῦ Κοινοῦ Νοῦ γιὰ τὸν κόσμον» προκύπτει ὅτι αὐτὰ εἶναι ἀληθινά. Ἀποτελεῖ ἀντίφαση νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι ἐμεῖς γνωρίζουμε πῶς αὐτὰ εἶναι χαρακτηριστικά τῆς κοινότητος ἀποψης γιὰ τὸν κόσμον καὶ ὅτι, παρ' ὅλα αὐτὰ, αὐτὰ δὲν εἶναι ἀληθινά. Καὶ πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ ἔχουν τὴν πρόσθετη ιδιοτυπία ὅτι, ἂν ἀποτελοῦν χαρακτηριστικά τῆς κοινότητος ἀντίληψης γιὰ τὸν κόσμον (ἄσχετα ἂν «ἐμεῖς» τὸ γνωρίζουμε αὐτὸ ἢ ὄχι) προκύπτει ὅτι αὐτὰ εἶναι ἀληθινά. Ἐφόσον τὸ νὰ λέει κανεὶς πῶς ὑπάρχει μιὰ «ἀποψη τοῦ Κοινοῦ Νοῦ γιὰ τὸν κόσμον» εἶναι νὰ λέει πῶς αὐτὰ εἶναι ἀληθινά. Οἱ φράσεις «ἀποψη τοῦ Κοινοῦ Νοῦ γιὰ τὸν κόσμον» ἢ «πεποιθήσεις τοῦ Κοινοῦ Νοῦ» (σύμφωνα μὲ τὴ χρήση τῶν φιλοσόφων) εἶναι βέβαια ἐξαιρετικὰ ἀόριστες. Καί, ἀπ' ὅσο γνωρίζω, ἴσως ὑπάρχουν πολλὲς προτάσεις ποὺ θὰ μπορούσαν σωστὰ νὰ ὀνομαστοῦν γνωρίσματα τῆς «ἀποψης τοῦ Κοινοῦ Νοῦ γιὰ τὸν κόσμον» ἢ «πεποιθήσεις τοῦ Κοινοῦ Νοῦ», ποὺ δὲν εἶναι ἀληθινές, καὶ ποὺ ἀξίζουν νὰ μνημονεύονται μὲ τὴν περιφρόνηση μὲ τὴν ὁποία μερικοὶ φιλόσοφοι μιλοῦν γιὰ τὶς «πεποιθήσεις τοῦ Κοινοῦ Νοῦ». Ἀποτελεῖ ὅμως τὸ κορύφωμα τοῦ παραλογισμοῦ νὰ μιᾶ κανεὶς μὲ περιφρόνηση γιὰ τὶς «πεποιθήσεις τοῦ Κοινοῦ Νοῦ», ποὺ ἀνέφερα πρὶν. Καὶ ὑπάρχει βέβαια τεράστιος ἀριθμὸς ἄλλων γνωρισμάτων στὴν «ἀποψη τοῦ Κοινοῦ Νοῦ γιὰ τὸν κόσμον» τὰ ὁποῖα εἶναι ἐπίσης ἀληθινά, ἂν εἶναι ἀληθινὰ αὐτὰ ποὺ ἀνέφερα: ὅτι π.χ. ἔζησαν πάνω στὴν ἐπιφάνεια τῆς γῆς ὄχι μόνον ἀνθρώπινα ὄντα, ἀλλὰ καὶ πολλὰ διαφορετικὰ εἶδη φυτῶν καὶ ζώων, κ.λ.π., κ.λ.π.

Τὰ φυσικὰ
γεγονότα δὲν εἶναι
ἀνάγκη νὰ
θεμελιώνονται στὰ
νοητικὰ

II. Τὸ δεύτερο σὲ σπουδαιότητα σημεῖο στὸ ὁποῖο, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἡ φιλοσοφικὴ μου θέση διαφέρει ἀπὸ τὶς θέσεις μερικῶν ἄλλων φιλοσόφων θὰ τὸ ἐκφράσω μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο. Ὑποστηρίζω δηλαδή ὅτι δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ὑποθέσω εἴτε (Α) ὅτι *κάθε* φυσικὸ γεγονὸς ἐξαρτᾶται λογικὰ ἀπὸ κάποιο νοητικὸ (mental) γεγονὸς, εἴτε (Β) ὅτι *κάθε* φυσικὸ γεγονὸς ἐξαρτᾶται αἰτιακὰ ἀπὸ κάποιο νοητικὸ γεγονὸς. Δὲν ἐννοῶ, βεβαίως, μὲ τὸν ἰσχυρισμὸ αὐτὸ ὅτι *ὑπάρχουν* φυσικὰ γεγονότα τελείως ἀνεξάρτητα (δηλ. καὶ λογικὰ καὶ αἰτιακὰ) ἀπὸ νοητικὰ γεγονότα. Στὴν πραγματικότητα πιστεύω ὅτι ὑπάρχουν, ἀλλὰ δὲν εἶναι αὐτὸ ποὺ θέλω νὰ πῶ. Ἰσχυρίζομαι ἀπλῶς ὅτι δὲν ὑπάρχει σοβαρὸς λόγος νὰ ὑποθέσουμε τὸ ἀντίθετο. Καὶ μὲ τοῦτο ἐννοῶ ὅτι κανένα ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα ὄντα ποὺ εἶχαν ἀνθρώπινα σώ-

ματα και ἐξησαν πάνω στη γῆ, δὲν εἶχαν κανένα σοβαρὸ λόγο νὰ ὑποθέσουν τὸ ἀντίθετο, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς τῶν σωμάτων τους. Πολλοὶ φιλόσοφοι, νομίζω, ὄχι μόνο πίστεψαν εἴτε ὅτι *κάθε* φυσικὸ γεγονὸς ἐξαρτᾶται *λογικὰ* ἀπὸ κάποιο νοητικὸ γεγονὸς (μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι τόσο «φυσικὸ γεγονὸς» ὅσο καὶ «νοητικὸ γεγονὸς» ἐννοοῦνται μὲ τὴν ἔννοια μὲ τὴν ὁποία ἐγὼ χρησιμοποιοῦ ἀυτοὺς τοὺς ὅρους), εἴτε ὅτι *κάθε* φυσικὸ γεγονὸς ἔχει *αἰτιακὴ* ἐξάρτηση ἀπὸ κάποιο νοητικὸ γεγονὸς, ἢ καὶ τὰ δύο· ἀλλὰ ἀκόμα καὶ ὅτι οἱ ἴδιοι εἶχαν σοβαροὺς λόγους πὸ νὰ στηρίζουν τὶς πεποιθήσεις τους αὐτές. Διαφέρω λοιπὸν ἀπ' αὐτοὺς σ' αὐτὴ τὴν ἄποψη.

Μόνο μὲ παραδείγματα μπορῶ νὰ ἐξηγήσω πῶς χρησιμοποιοῦ τὸν ὄρο «φυσικὸ γεγονὸς». Ὡς «φυσικὰ γεγονότα» ἐννοῶ γεγονότα σὰν τὰ πάρα κάτω: «Αὐτὸ τὸ μάρμαρο τοῦ τζακιοῦ εἶναι τώρα πλησιέστερα στὸ σῶμα αὐτὸ ἀπ' ὅ,τι εἶναι ἡ βιβλιοθήκη», «ἡ γῆ ὑπάρχει ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια», «ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια τὸ φεγγάρι *κάθε* στιγμὴ εἶναι πιὸ κοντὰ στὴ γῆ παρά στὸν ἥλιο», «αὐτὸ τὸ μάρμαρο τοῦ τζακιοῦ ἔχει ἀνοιχτὸ χρῶμα». Ὅταν ὅμως λέγω «γεγονότα σὰν αὐτά», ἐννοῶ βέβαια γεγονότα σὰν αὐτὰ ἀπὸ κάποια ἄποψη, καὶ δὲν μπορῶ νὰ καθορίσω ποιά εἶναι ἡ ἄποψη αὐτή. Πάντως ὁ ὄρος «φυσικὸ γεγονὸς» εἶναι σὲ κοινὴ χρῆση, καὶ νομίζω πῶς τὸν χρησιμοποιοῦ μὲ τὴ συνηθισμένη σημασία του. Οὔτε ὅμως χρειάζομαι ὄρισμὸ γιὰ νὰ διασαφηνίσω αὐτὸ πὸ θέλω νὰ πῶ, ἐφόσον, ἀνάμεσα στὰ παραδείγματα πὸ ἐδῶσα ὑπάρχουν μερικὰ γιὰ τὰ ὁποία πιστεύω πῶς δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ τὰ ὑποθέσω (αὐτὰ δηλ. τὰ συγκεκριμένα φυσικὰ γεγονότα) σὲ ὁποιαδήποτε λογικὴ ἢ αἰτιακὴ ἐξάρτηση ἀπὸ κάποιο νοητικὸ γεγονὸς.

Ἡ ἔκφραση «νοητικὸ γεγονὸς», ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, εἶναι πολὺ πιὸ ἀσυνήθιστη, καὶ τὴ χρησιμοποιοῦ μὲ μιὰ ἰδιαίτερα περιορισμένη ἔννοια, πὸ, ἂν καὶ τὴ θεωρῶ φυσικὴ, χρειάζεται νὰ τὴν ἐξηγήσω. Ἴσως ὑπάρχουν πολλές ἔννοιες μὲ τὶς ὁποῖες ὁ ὄρος μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ σωστά, ἀλλὰ ἐμένα μὲ ἐνδιαφέρει μόνο μιὰ. Γι' αὐτὸ καὶ θεωρῶ ἀπαραίτητο νὰ τὴν ἐξηγήσω.

Ἵποστηρίζω πῶς ἐνδεχομένως ὑπάρχουν «νοητικὰ γεγονότα» τριῶν διαφορετικῶν εἰδῶν. Μόνο γιὰ τὸ πρῶτο εἶδος εἶμαι βέβαιος ὅτι ὑπάρχουν γεγονότα τοῦ εἶδους αὐτοῦ. Ἐν ὅμως ὑπάρχουν γεγονότα γιὰ καθένα ἀπὸ τὰ ἄλλα δύο εἶδη, θὰ εἶναι «νοητικὰ γεγονότα» μὲ τὴ δική μου περιορισμένη ἔννοια. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐξηγήσω τί ἐννοῶ μὲ τὴν ὑπόθεση ὅτι ὑπάρχουν γεγονότα τῶν δύο αὐτῶν εἰδῶν.

1) Τὸ πρῶτο μου εἶδος εἶναι αὐτό: αὐτὴ τὴ στιγμὴ ἔχω ἐπίγνωση· καὶ, ἀκόμα, τώρα βλέπω κάτι. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ γεγονότα εἶναι νοητικὰ γεγονότα τοῦ πρώτου εἶδους πὸ ξεχώρισα καὶ πὸ ἀποτελεῖται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ γεγονότα πὸ μοιάζουν ἀπὸ κάποια ἄποψη μὲ τὸ ἓνα ἢ μὲ τὸ ἄλλο ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ γεγονότα.

α) Τὸ γεγονὸς ὅτι ἔχω τώρα ἐπίγνωση, εἶναι, προφανῶς, μὲ μιὰ ὀρισμένη ἔννοια, ἓνα γεγονὸς πὸ ἀναφέρεται σὲ ἓνα συγκεκριμένο ἄτομο καὶ σὲ ἓνα συγκεκριμένο χρόνο, καὶ σημαίνει ὅτι τὸ ἄτομο αὐτὸ ἔχει ἐπίγνωση κατὰ

*Εἶδη νοητικῶν
γεγονότων*

*Πρῶτο εἶδος:
ἐπίγνωση
καὶ αἴσθηση*

τὸ χρόνο ἐκεῖνο. Καὶ κάθε γεγονός πού μοιάζει μ' αὐτὸ ἐδῶ, ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, πρέπει νὰ περιληφθεῖ στὸ πρῶτο εἶδος νοητικοῦ γεγονότος. Ἔτσι τὸ γεγονός ὅτι εἶχα ἐπίσης ἐπίγνωση σὲ πολλοὺς διαφορετικοὺς χρόνους χθές, δὲν εἶναι καθεαυτὸ ἓνα γεγονός τοῦ εἶδους αὐτοῦ. Συνεπάγεται ὁμως ὅτι *ὑπάρχουν* (ἢ, ὅπως θὰ ἔπρεπε γενικὰ νὰ ποῦμε, γιατί οἱ χρόνοι αὐτοὶ ἀνήκουν στὸ παρελθόν, «ὑπῆρξαν») πολλὰ ἄλλα γεγονότα τοῦ εἶδους αὐτοῦ: κάθε γεγονός δηλ. τὸ ὁποῖο σὲ κάθε ἓναν ἀπὸ τοὺς χρόνους αὐτοὺς θὰ μπορούσα σωστὰ νὰ τὸ διατυπώσω μὲ τὴν ἔκφραση «*τώρα* ἔχω ἐπίγνωση» *κάθε* γεγονός τὸ ὁποῖο εἶναι, μὲ τὴν ἔννοια αὐτή, ἓνα γεγονός πού ἀναφέρεται σὲ ἓνα ἄτομο καὶ ἓνα χρονικὸ σημεῖο (εἴτε τὸ ἄτομο αὐτὸ εἶμαι ἐγὼ ὁ ἴδιος εἴτε κάποιος ἄλλος, καὶ εἴτε ὁ χρόνος ἀνήκει στὸ παρὸν εἴτε στὸ παρελθόν). Μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἐκεῖνο τὸ ἄτομο *ἔχει* ἐπίγνωση κατὰ τὸ χρόνο ἐκεῖνο, πρέπει νὰ περιληφθεῖ στὸ πρῶτο εἶδος νοητικοῦ γεγονότος. Καὶ τέτοια γεγονότα τὰ ὀνομάζω γεγονότα τῆς κλάσης (α).

β) Τὸ δεύτερο παράδειγμα πού ἔδωσα, δηλ. τὸ γεγονός ὅτι βλέπω τώρα κάτι, συνδέεται προφανῶς μὲ τὸ γεγονός ὅτι ἔχω τώρα ἐπίγνωση κατὰ ἓναν ἰδιαίτερο τρόπο. Δὲν *συνεπάγεται* μόνο τὸ γεγονός ὅτι ἔχω τώρα ἐπίγνωση (γιατὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι βλέπω κάτι τώρα *προκύπτει* ὅτι ἔχω ἐπίγνωση. Δὲν θὰ μπορούσα νὰ ἔχω δεῖ κάτι, ἂν δὲν εἶχα ἐπίγνωση, μολονότι θὰ ἦταν ἀπολύτως δυνατόν νὰ ἔχω ἐπίγνωση χωρὶς νὰ βλέπω τίποτα). Ἀλλὰ εἶναι ἀκόμα ἓνα γεγονός ἀναφορικὰ μὲ ἓναν *ἰδιαίτερο τρόπο* (ἢ διάθεση) συνειδητότητας, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἔχω ἐπίγνωση μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο. Μὲ τὴν ἴδια ἔννοια πού ἢ πρόταση (ἀναφορικὰ μὲ κάθε συγκεκριμένο πράγμα) «αὐτὸ εἶναι κόκκινο» *συνεπάγεται* καὶ τὴν πρόταση (ἀναφορικὰ μὲ τὸ ἴδιο πράγμα) «αὐτὸ εἶναι χρωματισμένο». Καὶ εἶναι ἀκόμα μιὰ πρόταση σχετικὴ μὲ ἓναν *ἰδιαίτερο τρόπο* τοῦ νὰ εἶναι χρωματισμένο, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι τὸ πράγμα ἐκεῖνο εἶναι χρωματισμένο κατὰ τὸν τρόπο ἐκεῖνο. Καὶ κάθε γεγονός πού σχετίζεται κατὰ τὸν ἰδιαίτερο αὐτὸ τρόπο μὲ κάθε γεγονός τῆς κλάσης (α) πρέπει ἐπίσης νὰ περιληφθεῖ στὸ πρῶτο μου εἶδος νοητικοῦ γεγονότος, καὶ νὰ ὀνομαστεῖ ἓνα γεγονός τῆς κλάσης (β). Ἔτσι τὸ γεγονός ὅτι τώρα ἀκούω, εἶναι, ὅπως τὸ γεγονός ὅτι τώρα βλέπω, ἓνα γεγονός τῆς κλάσης (β). Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ κάθε γεγονός, ἀναφορικὰ μὲ τὸν ἑαυτὸ μου καὶ ἓνα παρελθόντα χρόνο, τὸ ὁποῖο θὰ μπορούσε τὴ στιγμὴ ἐκείνη νὰ ἔχει διατυπωθεῖ σωστὰ μὲ τὴν ἔκφραση «*τώρα* ὀνειρεύομαι» «*τώρα* φαντάζομαι», «*τώρα* ἔχω συνείδηση τοῦ γεγονότος ὅτι. . .» κ.λ.π., κ.λ.π. Μὲ λίγα λόγια, κάθε γεγονός πού ἀναφέρεται σὲ ἓνα συγκεκριμένο ἄτομο (τὸν ἑαυτὸ μου ἢ κάποιον ἄλλον), ἓνα συγκεκριμένο χρόνο (παρελθόν ἢ παρὸν), καὶ *κάποιο συγκεκριμένο εἶδος ἐμπειρίας*, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἐκεῖνο τὸ ἄτομο *ἔχει* κατὰ τὸ χρόνο ἐκεῖνο μιὰ ἐμπειρία τοῦ συγκεκριμένου ἐκείνου εἶδους, εἶναι ἓνα γεγονός τῆς κλάσης (β). Καὶ μόνο τέτοιου εἶδους γεγονότα ἀνήκουν στὴν κλάση (β).

Τὸ πρῶτο εἶδος νοητικῶν γεγονότων πού ξεχώρισα ἀποτελεῖται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ γεγονότα τῶν κλάσεων (α) καὶ (β). Καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ *ὅλα* τὰ γεγονότα πού ἀνήκουν σὲ καθένα ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ εἶδη.

2) Μοῦ φαίνεται ἀπολύτως βέβαιο ὅτι ὑπάρχουν πολλά γεγονότα τῶν κλάσεων (α) καὶ (β). Μερικοὶ ὅμως φιλόσοφοι ἔχουν, κατὰ τὴ γνώμη μου, μιὰ ὀρισμένη ἄποψη ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἀνάλυση τῶν γεγονότων τῆς κλάσης (α) καί, ἂν αὐτὴ ἦταν ἀληθινή, θὰ ὑπῆρχαν γεγονότα ἐνὸς ἄλλου εἴδους, τὰ ὁποῖα ἐπίσης θὰ ὀνόμαζα «νοητικὰ γεγονότα». Δὲν εἶμαι καθόλου βέβαιος ὅτι ἡ ἀνάλυση αὐτὴ εἶναι σωστή· μοῦ φαίνεται ὅμως ὅτι ἐνδέχεται νὰ εἶναι σωστή· καὶ ἀκόμα γιατί μπορούμε νὰ καταλάβουμε τί ἐννοεῖ κανεὶς μὲ τὴν ὑπόθεση ὅτι ὑπάρχουν «νοητικὰ γεγονότα» τοῦ δευτέρου αὐτοῦ εἴδους.

Τὸ δεύτερο εἶδος προκύπτει ἀπὸ ἀνάλυση τοῦ Ιου.

Πολλοὶ φιλόσοφοι, νομίζω, ἔχουν τὴν ἐξῆς γνώμη γιὰ τὴν ἀνάλυση τοῦ τί γνωρίζει καθένας ἀπὸ μᾶς ὅταν (καθ' οἷονδήποτε χρόνο) γνωρίζει ὅτι «τώρα ἔχω ἐπίγνωση». Πιστεύουν δηλ. ὅτι ὑπάρχει κάποια ἐσωτερικὴ ιδιότητα (ποῦ εἶναι σὲ ὅλους μας γνωστὴ καὶ ποῦ θὰ μπορούσε νὰ ὀνομαστεῖ ἰδιότητα τοῦ «νὰ εἶναι μιὰ ἐμπειρία»), τέτοια ποῦ, κάθε φορά ποῦ ἓνας ἄνθρωπος γνωρίζει ὅτι «ἔχω τώρα ἐπίγνωση», ἔχει γνώση, ἀναφορικὰ μὲ τὴν ιδιότητα ἐκείνη καὶ τὸν ἑαυτό του καὶ τὸν ὑπὸ συζήτηση χρόνο, ὅτι «συμβαίνει τώρα ἓνα γεγονός ποῦ ἔχει αὐτὴ τὴν ιδιότητα (εἶναι δηλ. μιὰ ἐμπειρία), καὶ εἶναι μιὰ δική μου ἐμπειρία». Καὶ ὅτι αὐτὸ τὸ γεγονός εἶναι ὅ,τι διατυπώνεται μὲ τὴν ἔκφραση «ἔχω τώρα ἐπίγνωση». Καὶ ἂν ἡ ἄποψη αὐτὴ εἶναι ἀληθινή, πρέπει νὰ ὑπάρχουν πολλὰ γεγονότα γιὰ καθένα ἀπὸ τὰ πάρα κάτω τρία εἶδη. Καθένα ἀπὸ αὐτὰ θὰ τὰ ὀνόμαζα «νοητικὰ γεγονότα». Δηλαδή: 1) γεγονότα ποῦ ἀναφέρονται σὲ κάποιο συμβάν, ποῦ ἔχει τὴν ὑποτιθέμενη αὐτὴ ἐσωτερικὴ ιδιότητα, καὶ σὲ κάποιο χρόνο, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι τὸ γεγονός ἐκεῖνο συμβαίνει κατὰ τὸ χρόνο ἐκεῖνο. 2) Γεγονότα ποῦ ἀναφέρονται σ' αὐτὴ τὴν ὑποτιθέμενη ἐσωτερικὴ ιδιότητα καὶ σὲ κάποιο χρόνο, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι κάποιο συμβάν ποῦ ἔχει τὴν ιδιότητα ἐκείνη λαμβάνει χώρα κατὰ τὸ χρόνο ἐκεῖνο. Καὶ 3) γεγονότα ποῦ ἀναφέρονται σὲ κάποια ιδιότητα ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖ ἓναν *ἰδιαίτερο τρόπο* τοῦ νὰ ἔχει κάτι τὴν ὑποτιθέμενη ἐσωτερικὴ ιδιότητα (μὲ τὴν ἔννοια ποῦ ἐξηγήσαμε πιὸ πάνω, καὶ κατὰ τὴν ὁποῖα τὸ νὰ «εἶναι 'κάτι' κόκκινο» εἶναι ἓνας ἰδιαίτερος τρόπος τοῦ νὰ «εἶναι χρωματισμένο»)· καὶ κάποιο χρόνο, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι κάποιο συμβάν ποῦ ἔχει τὴν ἰδιαίτερη αὐτὴ ιδιότητα, συμβαίνει κατὰ τὸ χρόνο ἐκεῖνο. Βεβαίως, ὄχι μόνο δὲν ὑπάρχουν ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξουν γεγονότα ὁποιοδήποτε ἀπὸ τὰ εἶδη αὐτά, παρὰ μόνον ἂν ὑπάρχει μιὰ ἐσωτερικὴ ιδιότητα ποῦ σχετίζεται μὲ ὅ,τι ὁ καθένας μας ἐκφράζει (σὲ κάθε περίσταση) μὲ τὴ φράση «ἔχω ἐπίγνωση τώρα», κατὰ τὸν τρόπο ποῦ καθορίσαμε πιὸ πάνω. Καὶ πολὺ ἀμφιβάλλω ἂν ὑπάρχει κάποια τέτοια ιδιότητα. Μὲ ἄλλα λόγια, ἂν καὶ γνωρίζω μὲ βεβαιότητα καὶ τὸ ὅτι ἔχω πολλὰς ἐμπειρίες καὶ τὸ ὅτι ἔχω ἐμπειρίες πολλῶν διαφόρων εἰδῶν, ἀμφιβάλλω πολὺ ἂν, ἀπὸ τὰ δύο πράγματα ποῦ λέω, τὸ πρῶτο εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ νὰ πῶ ὅτι ἔχουν συμβεῖ πολλά περιστατικὰ (events), καθένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἦταν μιὰ ἐμπειρία, καὶ μιὰ δική μου ἐμπειρία. Καί, ἂν τὸ δεύτερο, εἶναι ἐπίσης τὸ ἴδιο μὲ τὸ νὰ πῶ ὅτι ὑπῆρξαν πολλὰ περιστατικὰ, ποῦ καθένα τους ἦταν μιὰ δική μου ἐμπειρία καὶ εἶχε ἀκόμα μιὰ διαφορετικὴ ιδιότητα, τὴν ιδιότητα

νά είναι ένας ιδιαίτερος τρόπος τοῦ νά είναι μιὰ ἐμπειρία. Ἡ πρόταση ὅτι εἶχα ἐμπειρίες δέν συνεπάγεται κατ' ἀνάγκη τήν πρόταση ὅτι ὑπῆρξαν περιστατικά τὰ ὁποῖα ἦταν ἐμπειρίες. Καί γιά νά πεισθῶ, δέν μοῦ ἀρκεῖ τὸ ὅτι γνωρίζω ἄμεσα κάποια γεγονότα τοῦ ὑποτιθέμενου εἴδους. Καί ὅμως μοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι δυνατόν νά εἶναι σωστή ἡ προτεινόμενη ἀνάλυση τῆς φράσης «ἔχω τώρα ἐπίγνωση»: ὅτι πραγματικά ἔχω ἄμεση γνώση γεγονότων τοῦ ὑποτιθέμενου εἴδους, ἂν καί δέν μπορῶ νά τὸ ἀντιληφθῶ. Καί ἂν ἔχω ἄμεση γνώση, τότε θά ὀνόμαζα τὰ τρία εἶδη γεγονότων, πού καθόρισα πιὸ πάνω, «νοητικά γεγονότα». Βεβαίως, ἂν ὑπάρχουν «ἐμπειρίες» μὲ τήν ἔννοια πού καθορίσαμε, δέν θά ἦταν δυνατόν (ὅπως πιστεύουν πολλοί) νά ὑπάρξουν ἐμπειρίες πού νά μὴν εἶναι ἐμπειρίες *κάποιου ἀτόμου*. Καί στήν περίπτωση αὐτή κάθε γεγονός καθενός ἀπὸ τὰ τρία αὐτὰ εἶδη θά ἐξαρτιόταν λογικά, ἂν καί δέν θά ἦταν ἀναγκαίως ταυτόσημο, μὲ μερικά γεγονότα τῆς κλάσης (α) ἢ (β). Ἀλλά μοῦ φαίνεται ἀκόμα δυνατόν ὅτι, ἂν ὑπάρχουν «ἐμπειρίες», θά μπορούσαν νά εἶναι ἐμπειρίες πού δέν ἀνήκαν σὲ κάποιο ἄτομο. Καί, στήν περίπτωση αὐτή, θά ὑπῆρχαν «νοητικά γεγονότα» πού δέν θά ἦταν οὔτε ταυτόσημα οὔτε λογικά ἐξαρτημένα ἀπὸ κάποιο γεγονός τῶν κλάσεων (α) ἢ (β).

Τρίτο εἶδος:
Ἐμπειρίες χωρὶς
φορέα
ἢ ἄχρονες

3) Τέλος, ἀπ' ὅσο μπορῶ νά καταλάβω, ὑπάρχουν φιλόσοφοι πού πιστεύουν ὅτι ὑπάρχουν ἢ μπορεῖ νά ὑπάρξουν γεγονότα πού ἀναφέρονται σὲ κάποιο ἄτομο μὲ τήν ἔννοια ὅτι τὸ ἄτομο αὐτὸ ἔχει ἐπίγνωση, ἢ ἔχει ἐπίγνωση μὲ κάποιο ιδιαίτερο τρόπο, ἀλλὰ πού διαφέρουν ἀπὸ τὰ γεγονότα τῶν κλάσεων (α) καὶ (β) ἀπὸ τὴ σημαντικὴ ἄποψη ὅτι δέν εἶναι γεγονότα πού ἀναφέρονται σὲ κάποιο χρόνο. Τὸ θεωροῦν δυνατόν ὅτι μπορεῖ νά ὑπάρξει ἓνα ἢ περισσότερα ἄτομα, πού ἔχουν ἄχρονη ἐπίγνωση, καί μάλιστα κατὰ ιδιαίτερους τρόπους. Καί ἄλλοι πάλι, νομίζω, ὑποθέτουν ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ ιδιότητα πού καθορίστηκε στὴ (β) μπορεῖ νά μὴν ἀνήκει μόνο σὲ *συμβάντα*, ἀλλὰ καί σὲ ἓνα ἢ περισσότερα σύνολα πού δὲν λαμβάνουν χώρα σὲ κάποιο χρόνο. Μὲ ἄλλα λόγια, ὅτι μπορεῖ νά ὑπάρχουν μία ἢ περισσότερες ἄχρονες ἐμπειρίες, πού ἐνδέχεται νά εἶναι ἢ νά μὴν εἶναι ἐμπειρίες κάποιου ἀτόμου. Μοῦ φαίνεται πολὺ ἀμφίβολο ἂν καμμιὰ ἀπὸ τίς ὑποθέσεις αὐτὲς ἔχει ἔστω καὶ τήν πιθανότητα νά εἶναι ἀληθινή. Δέν μπορῶ ὅμως νά εἶμαι βέβαιος ὅτι δέν εἶναι δυνατὴ. Καί, ἂν εἶναι δυνατὴ, θά ἤθελα νά ὀνομάσω «νοητικὸ γεγονός» κάθε γεγονός (ἂν ὑπάρχει) πού ἀνήκει σὲ κάποιο ἀπὸ τὰ ἐπόμενα πέντε εἶδη. Δηλαδή 1) κάθε γεγονός πού εἶναι τὸ γεγονός, ἀναφορικὰ μὲ κάποιο ἄτομο, ὅτι ἔχει ἄχρονη ἐπίγνωση. 2) Κάθε γεγονός πού εἶναι τὸ γεγονός, ἀναφορικὰ μὲ κάποιο ἄτομο, ὅτι ἔχει ἄχρονη ἐπίγνωση κατὰ ἓνα ιδιαίτερο τρόπο. 3) Κάθε γεγονός πού εἶναι τὸ γεγονός ἀναφορικὰ μὲ μιὰ ἄχρονη ἐμπειρία ὅτι ὑπάρχει. 4) Κάθε γεγονός πού εἶναι τὸ γεγονός ἀναφορικὰ μὲ τήν ὑποτιθέμενη ἐσωτερικὴ ιδιότητα ὅτι «εἶναι μιὰ ἐμπειρία» ὅτι κάτι πού ἔχει τήν ιδιότητα αὐτὴ ὑπάρχει ἄχρονα. Καί 5) κάθε γεγονός πού εἶναι τὸ γεγονός ἀναφορικὰ μὲ κάποια ιδιότητα, ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖ ἓναν ιδιαίτερο τρόπο τῆς ὑποτιθέμενης ἐσωτε

ρικῆς ιδιότητας, ὅτι κάτι ποῦ ἔχει τὴν ιδιότητα αὐτή, ὑπάρχει ἄχρονα.

Ἔχω λοιπὸν καθορίσει τρία διαφορετικὰ εἶδη γεγονότων, καθένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι τέτοιου εἶδους, ὥστε, ἂν ὑπῆρχαν γεγονότα τοῦ εἶδους αὐτοῦ (ὅπως βεβαίως ὑπάρχουν στὴν περίπτωση τοῦ πρώτου εἶδους) τὰ γεγονότα αὐτὰ θὰ ἦταν «νοητικὰ γεγονότα» μὲ τὴ δική μου ἔννοια. Καὶ γιὰ νὰ ὁλοκληρώσω τὸν ὀρισμὸ τῆς περιορισμένης ἔννοιας μὲ τὴν ὁποία χρησιμοποιοῦ τὸν ὄρο «νοητικὰ γεγονότα», πρέπει νὰ προσθέσω μόνο ὅτι θέλω ἐπίσης νὰ χρησιμοποιήσω τὸ ὄνομα αὐτὸ γιὰ μιὰ τέταρτη κλάση γεγονότων: δηλ. σὲ κάθε γεγονὸς ποῦ εἶναι τὸ γεγονὸς, ἀναφορικὰ μὲ κάποιο ἀπὸ τὰ τρία αὐτὰ εἶδη γεγονότων ἢ κάποια εἶδη ποῦ περιλαμβάνονται σ' αὐτὰ, ὅτι ὑπάρχουν γεγονότα τοῦ εἶδους αὐτοῦ. Δηλ. ὄχι μόνο θὰ εἶναι κάθε ἀτομικὸ γεγονὸς τῆς κλάσης (α) ἓνα «νοητικὸ γεγονὸς», μὲ τὴν ἔννοια ποῦ χρησιμοποιοῦ τὸν ὄρο, ἀλλὰ ἀκόμα τὸ γενικὸ γεγονὸς «ὅτι ὑπάρχουν γεγονότα τῆς κλάσης (α)» θὰ εἶναι τὸ ἴδιο ἓνα «νοητικὸ γεγονὸς». Καὶ παρόμοια σ' ὅλες τὶς ἄλλες περιπτώσεις: π.χ. ὄχι μόνο τὸ γεγονὸς ὅτι τώρα ἀντιλαμβάνομαι κάτι (τὸ ὁποῖο εἶναι ἓνα γεγονὸς τῆς κλάσης (β)) θὰ εἶναι ἓνα «νοητικὸ γεγονὸς», ἀλλὰ ἐπίσης τὸ γενικὸ γεγονὸς ὅτι ὑπάρχουν γεγονότα ἀναφορικὰ μὲ ἄτομα καὶ χρονικὲς στιγμὲς (μὲ τὴν ἔννοια, ὅτι τὸ ἄτομο αὐτὸ ἀντιλαμβάνεται κατὰ τὸ χρόνο αὐτό), θὰ εἶναι καὶ αὐτὸ ἓνα «νοητικὸ γεγονὸς».

*Τέταρτο εἶδος:
οἱ γενικεύσεις τῶν
τριῶν ἄλλων εἰδῶν*

Α. Ἐννοώντας «φυσικὸ» καὶ «νοητικὸ» γεγονὸς μὲ τὶς σημασίες ποῦ μόλις τώρα ἐξήγησα, ὑποστηρίζω ὅτι δὲν ὑπάρχει σοβαρὸς λόγος νὰ ὑποθέσω ὅτι κάθε φυσικὸ γεγονὸς ἐξαρτᾶται λογικὰ ἀπὸ κάποιο νοητικὸ γεγονὸς. Καὶ χρησιμοποιοῦ τὴ φράση αὐτὴ ἀναφορικὰ μὲ δύο γεγονότα Γ1 καὶ Γ2. «Τὸ Γ1 ἐξαρτᾶται λογικὰ ἀπὸ τὸ Γ2», ἂν, καὶ μόνο ἂν, τὸ Γ1 συνεπάγεται τὸ Γ2, εἴτε (I) ὅπως ἡ πρόταση «βλέπω τώρα» συνεπάγεται τὴν πρόταση «ἔχω τώρα ἐπίγνωση» ἢ (II) (ἀναφορικὰ μὲ ἓνα συγκεκριμένο πράγμα) ἢ πρόταση «αὐτὸ εἶναι κόκκινο» συνεπάγεται (ἀναφορικὰ μὲ τὸ ἴδιο πράγμα) τὴν πρόταση «αὐτὸ εἶναι χρωματισμένο», ἢ, διαφορετικὰ (III) μὲ τὴν πιὸ ἀυστηρὰ λογικὴ ἔννοια μὲ τὴν ὁποία (π.χ.) ἡ συζευκτικὴ πρόταση «ὄλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοὶ καὶ ὁ κ. Baldwin εἶναι ἄνθρωπος», συνεπάγεται τὴν πρόταση «ὁ κ. Baldwin εἶναι θνητός». Νὰ ποῦμε λοιπὸν, προκειμένου γιὰ τὰ δύο γεγονότα Γ1 καὶ Γ2 ὅτι τὸ Γ1 δὲν ἐξαρτᾶται λογικὰ ἀπὸ τὸ Γ2 εἶναι νὰ ποῦμε ὅτι τὸ Γ1 θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἓνα γεγονὸς καὶ ἂν ἀκόμα δὲν εἶχε ὑπάρξει τὸ γεγονὸς Γ2, ἢ ὅτι ἡ συζευκτικὴ πρόταση «Τὸ Γ1 εἶναι γεγονὸς, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει γεγονὸς Γ2» δὲν εἶναι ἀντιφατικὴ, δηλ. δὲν συνεπάγεται δύο ἀμοιβαῖα ἀσυμβίβαστες προτάσεις.

*Λογικὴ ἐξάρτηση
δύο γεγονότων*

Ἐποστηρίζω λοιπὸν, ὅτι, γιὰ μερικὰ φυσικὰ γεγονότα δὲν ὑπάρχει σοβαρὸς λόγος νὰ ὑποθέσει κανεὶς ὅτι ὑπάρχει κάποιο νοητικὸ γεγονὸς, τέτοιο, ὥστε τὸ φυσικὸ αὐτὸ γεγονὸς δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἓνα γεγονὸς, ἂν δὲν ἦταν γεγονὸς καὶ τὸ νοητικὸ γεγονὸς. Καὶ ἡ θέση μου εἶναι ἀπολύτως ὀριστικὴ ἐφόσον ὑποστηρίζω ὅτι ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ τέσσερα φυσικὰ γεγονότα ποῦ ἔφερα ὡς παραδείγματα φυσικῶν γεγονότων. Δὲν ὑπάρχει π.χ.

σοβαρός λόγος να υποθέσω ότι υπάρχει οποιοδήποτε νοητικό γεγονός τέτοιο, ώστε το γεγονός ότι αυτό το μάρμαρο του τζακιοῦ είναι τώρα πλησιέστερα στο σώμα μου παρά αυτή η βιβλιοθήκη, να μην μπορούσε να είναι ένα γεγονός, παρά μόνο, αν το νοητικό αυτό γεγονός για το οποίο μιλάμε ήταν και αυτό ένα γεγονός. Και, το ίδιο συμβαίνει και στις τρεις άλλες περιπτώσεις.

Υποστηρίζοντας την άποψη αυτή διαφωνώ βεβαίως με πολλούς άλλους φιλοσόφους. Διαφωνώ π.χ. με τον Berkeley, που υποστήριξε ότι εκείνο το μάρμαρο του τζακιοῦ, εκείνη η βιβλιοθήκη και το σώμα μου, είναι όλα τους «ιδέες» ή «συγκροτούνται από ιδέες», και ότι καμιά ιδέα δεν είναι δυνατόν να υπάρχει χωρίς να γίνεται αντιληπτή. Υποστήριξε δηλ. ότι αυτό το φυσικό γεγονός εξαρτάται λογικά από το νοητικό γεγονός της τέταρτης από τις κλάσεις που ὄρισα: δηλ. ένα γεγονός το οποίο συνίσταται στο ότι υπάρχει τουλάχιστον ένα γεγονός, που αναφέρεται σε ένα άτομο και στο παρόν, με την έννοια ότι το άτομο αυτό αντιλαμβάνεται κάτι τώρα. Δεν λέει ότι αυτό το φυσικό γεγονός εξαρτάται λογικά από κάποιο γεγονός που ανήκει σε κάποια από τις τρεις πρώτες κλάσεις που ὄρισα (π.χ. από κάποιο γεγονός που είναι το γεγονός, αναφορικά με ένα συγκεκριμένο άτομο και την παρούσα κατάσταση, ότι αυτό το άτομο αντιλαμβάνεται τώρα κάτι). Αυτό που έννοει είναι ότι το φυσικό γεγονός δεν θα μπορούσε να είναι ένα γεγονός, εκτός εάν ήταν γεγονός ότι υπήρχε κάποιο νοητικό γεγονός αυτού του είδους. Και μοῦ φαίνεται ότι πολλοί φιλόσοφοι, οί όποιοι θα διαφωνούσαν ίσως είτε με την υπόθεση του Berkeley ότι το σώμα μου είναι μία «ιδέα» ή «συγκροτείται από ιδέες», είτε με την υπόθεσή του ότι οί «ιδέες» δεν μπορούν να υπάρχουν χωρίς να είναι αντιληπτές, ή και με τὰ δύο, μολοντοῦτο θα συμφωνούσαν μαζί του στην σκέψη ότι αυτό το φυσικό γεγονός εξαρτάται λογικά από κάποιο «νοητικό γεγονός». Θα ἔλεγαν π.χ. ότι δεν θα μπορούσε κάτι να είναι γεγονός, αν δεν υπήρχε κάποια «ἐμπειρία» σε κάποια χρονική στιγμή, ή σε ἄλλη, ή και ἄχρονα. Πολλοί, πράγματι, απ' ὅτι αντιλαμβάνομαι, υποστήριξαν ότι κάθε γεγονός εξαρτάται λογικά από κάθε ἄλλο γεγονός. Και ἔχουν φυσικά υποστηρίξει ότι είχαν για τις ἀπόψεις τους ισχυρούς λόγους, ὅπως ὁ Berkeley για τὴ δική του υπόθεση.

Αιτιακή εξάρτηση
γεγονότων

Β. Ἰσχυρίζομαι ἀκόμη ότι δεν υπάρχει σοβαρός λόγος να υποθέσω ότι κάθε φυσικό γεγονός ἔχει αιτιακή εξάρτηση ἀπὸ κάποιο νοητικό γεγονός. Λέγοντας ότι τὸ Γ1 ἔχει αιτιακή εξάρτηση ἀπὸ τὸ Γ2 ἐννοῶ μόνο ότι τὸ Γ1 δὲν θὰ ἦταν γεγονός, παρά μόνο αν ἦταν καὶ τὸ Γ2. "Οχι (ὅπως βεβαιώνει ἡ ἔκφραση «λογικὴ εξάρτηση») ότι θὰ ἦταν ἀδιανόητο τὸ Γ1 νὰ εἶναι γεγονός, αν δὲν εἶχε υπάρξει τὸ Γ2. Καὶ μπορῶ νὰ ἐξηγήσω τί ἐννοῶ με τὴ βοήθεια τοῦ παραδείγματος που μόλις ἔφερα. Τὸ γεγονός ότι ἐκείνο τὸ μάρμαρο τοῦ τζακιοῦ εἶναι τώρα πλησιέστερα στοῦ σώμα μου παρά ἐκείνη ἡ βιβλιοθήκη δὲν εἶναι (ὅπως τώρα μόλις ἐξήγησα), ἀπ' ὅσο μπορῶ νὰ ἐννοήσω λογικά εξαρτημένο ἀπὸ κάποιο νοητικό γεγονός. Θα μπορούσε νὰ εἶναι

ένα γεγονός, και αν ακόμα δεν υπήρχαν νοητικά γεγονότα. Έχει όμως *αιτιακή* εξάρτηση από πολλά νοητικά γεγονότα. Το σώμα μου δεν θα ήταν εδώ αν δεν είχα επίγνωση κατά ποικίλους τρόπους στο παρελθόν. Και τόσο το μάρμαρο του τζακιού όσο και η βιβλιοθήκη βεβαίως δεν θα υπήρχαν, αν άλλοι άνθρωποι δεν είχαν επίσης συνείδηση.

Αναφορικά όμως με δύο από τα γεγονότα που έφερα ως παραδείγματα φυσικών γεγονότων, το γεγονός δηλ. ότι η γη υπάρχει εδώ και πολλά χρόνια, και το γεγονός ότι το φεγγάρι είναι εδώ και πολλά χρόνια πλησιέστερα στη γη παρά στον ήλιο, υποστηρίζω ότι δεν υπάρχει σοβαρός λόγος να υποθέσω ότι αυτά έχουν *αιτιακή* εξάρτηση από κάποιο νοητικό γεγονός. Απ' όσο μπορώ να δω δεν υπάρχει λόγος να υποθέσω ότι υπάρχει κάποιο νοητικό γεγονός για το οποίο θα μπορούσε πραγματικά να λεχθεί: αν δεν υπήρχε το γεγονός αυτό, η γη δεν θα υπήρχε εδώ και πολλά χρόνια. Και με την άποψή μου αυτή, νομίζω ότι διαφωνώ με μερικούς φιλοσόφους. Διαφωνώ π.χ. με αυτούς που πιστεύουν ότι όλα τα υλικά πράγματα δημιουργήθηκαν από το Θεό, και ότι είχαν σοβαρούς λόγους να υποθέσουν κάτι τέτοιο.

III. Έχω μόλις εξηγήσει ότι διαφωνώ με τους φιλοσόφους εκείνους που πιστεύουν πως υπάρχει σοβαρός λόγος να υποθέσει κανείς ότι όλα τα υλικά πράγματα δημιουργήθηκαν από το Θεό. Και νομίζω ότι αποτελεί ένα σημαντικό σημείο της θέσης μου, που θα έπρεπε να μνημονευθεί, ότι διαφωνώ ακόμα με όλους τους φιλοσόφους που υποστηρίζουν ότι έχουν σοβαρούς λόγους να υποθέτουν ότι γενικώς υπάρχει Θεός, άσχετα αν το θεωρούν πιθανό ή όχι ότι δημιούργησε όλα τα υλικά πράγματα.

Δεν είναι αναγκαία ή υπόθεση του Θεού

Και, παρόμοια, ενώ μερικοί φιλόσοφοι υποστηρίζουν ότι υπάρχει σοβαρός λόγος να υποθέτουμε ότι εμείς, τα ανθρώπινα όντα, θα εξακολουθήσουμε να υπάρχουμε και να έχουμε συνείδηση μετά το θάνατο των σωμάτων μας υποστηρίζω ότι δεν υπάρχει σοβαρός λόγος να κάνουμε την υπόθεση αυτή.

IV. Τώρα έρχομαι σε ένα σημείο τελείως διαφορετικής τάξης.

Οι δυσκολίες της ανάλυσης των προτάσεων

Όπως εξήγησα στο κεφάλαιο II δεν αμφιβάλλω καθόλου για την *αλήθεια* προτάσεων του είδους «η γη υπάρχει εδώ και πολλά χρόνια», «πολλά ανθρώπινα σώματα έζησαν καθένα τους πολλά χρόνια πάνω σ' αυτή», προτάσεων δηλ. που βεβαιώνουν την ύπαρξη υλικών πραγμάτων. Αντίθετα, πιστεύω ότι όλοι γνωρίζουμε με βεβαιότητα ότι πολλές τέτοιες προτάσεις είναι αληθινές. Έχω όμως πολλούς ένδοξασμούς σχετικά με το ποιά είναι, από μερικές απόψεις, ή σωστή *ανάλυση* τέτοιων προτάσεων. Και το αυτό είναι ένα θέμα ως προς το οποίο νομίζω ότι διαφέρω από πολλούς φιλοσόφους. Πολλοί φαίνονται να πιστεύουν ότι δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ως προς την *ανάλυσή* τους, άρα ούτε και ως προς την ανάλυση της πρότασης «υπήρχαν υλικά πράγματα», από μερικές απόψεις, κατά τις οποίες εγώ πιστεύω ότι η ανάλυση των προτάσεων αυτών είναι εξαιρετικά αμφίβολη. Και μερικοί απ' αυτούς όπως είδαμε, ενώ υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχει αμφιβολία

ὡς πρὸς τὴν ἀνάλυσή τους, φαίνονται νὰ ἀμφιβάλλουν ἂν τέτοιου εἶδους προτάσεις εἶναι ἀληθινές. Ἐγὼ ὅμως, ἂν καὶ ὑποστηρίζω ὅτι δὲν ὑπάρχει κανενὸς εἶδους ἀμφιβολία ὅτι πολλές τέτοιες προτάσεις εἶναι ἐντελῶς ἀληθινές, πιστεύω ἐπίσης ὅτι κανεὶς φιλόσοφος ὡς τώρα δὲν πέτυχε νὰ ὑποδείξει μιὰ ἀνάλυσή τους, σχετικὰ μὲ μερικὰ σημαντικὰ σημεῖα, ποὺ νὰ πλησιάζει μὲ βεβαιότητα τὴν ἀλήθεια.

Μοῦ φαίνεται ἀπολύτως προφανές ὅτι ἡ ἐρώτηση «πῶς πρέπει νὰ ἀναλυθοῦν προτάσεις τοῦ τύπου ποὺ ἀνάφερα μόλις τώρα;», ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐρώτηση πῶς πρέπει νὰ ἀναλυθοῦν προτάσεις κάποιου ἄλλου καὶ ἀπλούστερου τύπου. Γνωρίζω τώρα ὅτι ἀντιλαμβάνομαι ἓνα ἀνθρώπινο χέρι, μιὰ πέννα, ἓνα φύλλο χαρτί κλπ. Καὶ νομίζω ὅτι δὲν μπορῶ νὰ ξέρω πῶς πρέπει νὰ ἀναλυθεῖ ἡ πρόταση «ὑπάρχουν ὑλικά ἀντικείμενα», ἐφόσον δὲν ξέρω πῶς πρέπει νὰ ἀναλυθοῦν, ἀπὸ μερικὲς ἀπόψεις, αὐτὲς οἱ ἀπλούστερες προτάσεις. Ἄλλὰ οὔτε καὶ αὐτὲς εἶναι ἀρκετὰ ἀπλές. Μοῦ φαίνεται τελείως προφανές πῶς ἡ γνώμη μου ὅτι τώρα ἀντιλαμβάνομαι ἓνα ἀνθρώπινο χέρι, παράγεται λογικὰ ἀπὸ δύο ἀκόμη ἀπλούστερες προτάσεις — προτάσεις ποὺ μπορῶ νὰ τίς ἐκφράσω μόνο στὴ μορφή: «ἀντιλαμβάνομαι αὐτό», καὶ «αὐτὸ εἶναι ἓνα ἀνθρώπινο χέρι». Καὶ εἶναι ἡ ἀνάλυση τῶν προτάσεων αὐτοῦ τοῦ εἶδους ποὺ μοῦ φαίνεται ὅτι παρουσιάζει τόσο μεγάλες δυσκολίες, ἂν καὶ, παρὰ ταῦτα, τὸ ὄλο πρόβλημα ὡς πρὸς τὴ φύση τῶν ὑλικῶν πραγμάτων καταφανῶς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἀνάλυσή τους. Θεωρῶ καταπληκτικὸ τὸ ὅτι, ἐνῶ τόσα πολλὰ εἶπαν γιὰ τὸ τί εἶναι τὰ ὑλικά ἀντικείμενα καὶ τί εἶναι τὸ νὰ ἀντιλαμβάνεται κανεὶς, τόσο λίγοι φιλόσοφοι προσπάθησαν νὰ ἐξηγήσουν μὲ σαφήνεια τί ἀκριβῶς ὑποθέτουν ὅτι γνωρίζουν (ἢ κρίνουν, στὴν περίπτωση ποὺ ὑποστήριξαν ὅτι δὲν γνωρίζουμε ὅτι τέτοιες προτάσεις εἶναι ἀληθινές, ἢ ἀκόμα ὅτι καμμιά τέτοια πρόταση δὲν εἶναι ἀληθινή) ὅταν γνωρίζουν ἢ κρίνουν πράγματα ὅπως «αὐτὸ εἶναι ἓνα χέρι», «αὐτὸ εἶναι ὁ ἥλιος», «αὐτὸ εἶναι ἓνας σκύλος» κλπ. κλπ.

Στὴν ἀνάλυση ἔσχατα στοιχεῖα εἶναι τὰ αἰσθητηριακὰ δεδομένα

Μόνο δύο πράγματα μοῦ φαίνονται ἀπολύτως βέβαια σχετικὰ μὲ τὴν ἀνάλυση τέτοιου εἶδους προτάσεων (καὶ ὡς πρὸς αὐτὲς ἀκόμα νομίζω ὅτι μερικοὶ φιλόσοφοι θὰ διαφωνοῦσαν μαζί μου) δηλ. ὅτι, ὅποτεδήποτε γνωρίζω ἢ κρίνω ὅτι μιὰ τέτοια πρόταση εἶναι ἀληθινή, 1) ὑπάρχει πάντοτε κάποιο αἰσθητηριακὸ δεδομένο γιὰ τὸ ὁποῖο μιᾶ ἢ πρόταση αὐτὴ — κάποιο αἰσθητηριακὸ δεδομένο ποὺ εἶναι ἓνα ὑποκείμενο (καὶ κατὰ κάποια ἔννοια τὸ κύριο ἢ ἔσχατο ὑποκείμενο τῆς πρότασης αὐτῆς), καὶ 2) ὅτι, μολοντοῦτο ἐκεῖνο ποὺ γνωρίζω ἢ κρίνω πῶς εἶναι ἀληθινὸ γι' αὐτὸ τὸ αἰσθητηριακὸ δεδομένο δὲν εἶναι (γενικῶς) ὅτι αὐτὸ τὸ ἴδιο εἶναι ἓνα χέρι, ἢ ἓνα σκυλί, ἢ ὁ ἥλιος κλπ. κλπ. (ἀνάλογα μὲ τὴν περίπτωση).

Νομίζω ὅτι μερικοὶ φιλόσοφοι ἀμφιβάλλουν ἂν ὑπάρχουν πράγματα τοῦ εἶδους ποὺ ἐννοοῦσαν ἄλλοι φιλόσοφοι μὲ τοὺς ὄρους «αἰσθητηριακὰ δεδομένα» ἢ «sensa». Καὶ νομίζω ὅτι εἶναι ἀπολύτως δυνατὸν νὰ χρησιμοποιήσαν μερικοὶ φιλόσοφοι (καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος στὸ παρελθόν) τοὺς ὄρους αὐτοὺς μὲ ἔννοιες τέτοιες ποὺ νὰ εἶναι πραγματικὰ ἀμφίβολο ἂν ὑπάρχουν τέτοια

πράγματα. Ἄλλα δὲν ὑπάρχει καμμιά ἀμφιβολία ὅτι ὑπάρχουν αἰσθητηριακὰ δεδομένα, μὲ τὴν ἔννοια μὲ τὴν ὁποία τώρα χρησιμοποιοῦ αὐτὸν τὸν ὄρο. Τώρα βλέπω ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ ἀπ' αὐτά, καὶ ἄλλα τὰ αἰσθάνομαι. Καὶ γιὰ νὰ δείξω στὸν ἀναγνώστη τί εἶδους πράγματα ἔννοῶ μὲ τὸν ὄρο «αἰσθητηριακὰ δεδομένα» δὲν χρειάζεται παρὰ νὰ τοῦ ζητήσω νὰ κοιτάξει τὸ δεξὶ τοῦ χέρι. Ἄν τὸ κάνει αὐτό, θὰ μπορέσει νὰ ἀντιληφθεῖ κάτι (καὶ μόνο ἓνα πράγμα, ἐκτὸς ἂν βλέπει διπλᾶ) σχετικὰ μὲ τὸ ὁποῖο θὰ δεῖ ὅτι, ἐκ πρώτης ὄψεως, εἶναι φυσικὸ νὰ θεωρήσει ὅτι αὐτὸ τὸ πράγμα εἶναι τὸ ἴδιο, ὄχι βέβαια μὲ ὅλο τὸ δεξὶ τοῦ χέρι, ἀλλὰ μὲ τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς ἐπιφάνειάς του ποὺ βλέπει πραγματικά. Καὶ θὰ μπορεῖ (μὲ λίγη σκέψη) νὰ δεῖ ὅτι εἶναι ἀμφίβολο ἂν μπορεῖ αὐτὸ νὰ εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ μέρος τῆς ἐπιφάνειας τοῦ χεριοῦ του. Ὅτι ἔννοῶ μὲ τὸν ὄρο «αἰσθητηριακὰ δεδομένα» εἶναι πράγματα τοῦ εἶδους στὸ ὁποῖο (ἀπὸ μιὰ ἀποψη) ἀνήκει τὸ πράγμα αὐτὸ ποὺ βλέπει κανεὶς κοιτώντας τὸ χέρι του, καὶ σχετικὰ μὲ τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ καταλάβει πῶς μερικοὶ φιλόσοφοι μπόρεσαν νὰ ὑποθέσουν ὅτι εἶναι τὸ μέρος τῆς ἐπιφάνειας τοῦ χεριοῦ του ποὺ βλέπει, ἐνῶ ἄλλοι ὑπόθεσαν πῶς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι. Ὅριζω λοιπὸν τὸν ὄρο αὐτὸ κατὰ τρόπο ὥστε νὰ παραμένει ἀνοικτὸ τὸ ἐρώτημα ἂν τὸ αἰσθητηριακὸ δεδομένο ποὺ βλέπω τώρα κοιτάζοντας τὸ χέρι μου εἶναι ἢ δὲν εἶναι τὸ ἴδιο μὲ ἐκεῖνο τὸ μέρος τῆς ἐπιφάνειάς του ποὺ βλέπω πραγματικά.

Θεωρῶ βέβαιο ὅτι ἐκεῖνο ποὺ γνωρίζω ἀναφορικὰ μὲ τὸ αἰσθητηριακὸ αὐτὸ δεδομένο, ὅταν γνωρίζω πῶς «αὐτὸ εἶναι ἓνα ἀνθρώπινο χέρι», δὲν εἶναι ὅτι αὐτὸ καθαυτὸ εἶναι ἓνα ἀνθρώπινο χέρι. Γιατὶ γνωρίζω ὅτι τὸ χέρι μου ἔχει πολλὰ μέρη (τὴν ἄλλη πλευρά του π.χ. καὶ τὰ ὀστέα στὸ ἐσωτερικὸ του) τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπολύτως βέβαιο ὅτι δὲν ἀποτελοῦν μέρη αὐτοῦ τοῦ αἰσθητηριακοῦ δεδομένου.

Θεωρῶ λοιπὸν βέβαιο ὅτι ἡ ἀνάλυση τῆς πρότασης «αὐτὸ εἶναι ἓνα ἀνθρώπινο χέρι» ἔχει σὲ γενικὲς γραμμὲς τουλάχιστον τὴ μορφή «ὑπάρχει ἓνα πράγμα καὶ μόνο ἓνα πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο ἀληθεύει καὶ ὅτι εἶναι ἓνα ἀνθρώπινο χέρι καὶ ὅτι αὐτὴ ἢ ἐπιφάνεια εἶναι μέρος τῆς ἐπιφάνειάς του». Μὲ ἄλλα λόγια, γιὰ νὰ διατυπώσω τὴν ἀποψή μου μὲ τὴν ὀρολογία τῆς «θεωρίας τῆς ἀναπαραστατικῆς ἀντίληψης», ὑποστηρίζω ὅτι εἶναι ἀπολύτως βέβαιο ὅτι δὲν ἀντιλαμβάνομαι ἄμεσα τὸ χέρι μου. Καὶ ὅτι, ὅταν λένε (ὅπως σωστὰ μποροῦν νὰ ποῦν) ὅτι τὸ «ἀντιλαμβάνομαι», αὐτὸ σημαίνει (μὲ μιὰ διαφορετικὴ καὶ πιὸ θεμελιώδη σημασία) ὅτι ἀντιλαμβάνομαι κάτι ποὺ τὸ ἀναπαριστάνει (μὲ τὴν κατάλληλη ἔννοια): δηλ. ἓνα ὀρισμένο μέρος τῆς ἐπιφάνειάς του.

Αὐτὸ εἶναι ὅλο ποὺ θεωρῶ βέβαιο σχετικὰ μὲ τὴν ἀνάλυση τῆς πρότασης «αὐτὸ εἶναι ἓνα ἀνθρώπινο χέρι». Εἶδαμε ὅτι περιλαμβάνει στὴν ἀνάλυσή της μιὰ πρόταση τοῦ τύπου «αὐτὸ εἶναι μέρος τῆς ἐπιφάνειας ἑνὸς ἀνθρώπινου χεριοῦ» (ὅπου «αὐτό», φυσικά, ἔχει διαφορετικὸ νόημα ἀπ' ὅτι ἔχει στὴν ἀρχικὴ πρόταση ποὺ τώρα ἔχει ἀναλυθεῖ). Ἄλλα ἢ πρόταση αὐτὴ ἀκόμα εἶναι ἀναμφισβήτητα μιὰ πρόταση γιὰ τὸ αἰσθητηριακὸ δεδομένο

Ἡ ἐρώτηση σχετικὰ μὲ τὸ αἰσθητηριακὸ δεδομένο. Σχέση του μὲ τὸ ἀντικείμενο

πού βλέπω, τὸ ὁποῖο εἶναι ἓνα αἰσθητηριακὸ δεδομένο τοῦ χεριοῦ μου. Καὶ ἀπὸ αὐτὸ γεννιέται μιὰ ἄλλη ἐρώτηση: "Ὅταν γνωρίζω ὅτι «αὐτὸ εἶναι μέρος τῆς ἐπιφάνειας ἑνὸς ἀνθρώπινου χεριοῦ» τί γνωρίζω γιὰ τὸ σχετικὸ αἰσθητηριακὸ δεδομένο; Γνωρίζω πράγματι στὴν περίπτωση αὐτή, σχετικὰ μὲ τὸ αἰσθητηριακὸ αὐτὸ δεδομένο, ὅτι αὐτὸ τὸ ἴδιο εἶναι μέρος τῆς ἐπιφάνειας ἑνὸς ἀνθρώπινου χεριοῦ; Ἡ καὶ μὲ τὴ νέα αὐτὴ πρόταση συμβαίνει ὅ,τι ἀκριβῶς ἀνακαλύψαμε καὶ στὴν περίπτωση τῆς πρότασης «αὐτὸ εἶναι ἓνα ἀνθρώπινο χέρι» δηλ. πῶς, ὅπως ὅ,τι γνώριζα γιὰ τὸ αἰσθητηριακὸ δεδομένο δὲν ἦταν, βεβαίως, ὅτι αὐτὸ τὸ ἴδιο ἦταν ἓνα ἀνθρώπινο χέρι, ἔτσι καὶ ἐδῶ δὲν γνωρίζω σχετικὰ μὲ τὸ αἰσθητηριακὸ δεδομένο, ὅτι εἶναι αὐτὸ τὸ ἴδιο μέρος τῆς ἐπιφάνειας ἑνὸς χεριοῦ; Καὶ ἂν εἶναι ἔτσι, σὲ τί ἐγκείται ἡ γνώση μου γιὰ τὸ ἴδιο τὸ αἰσθητηριακὸ δεδομένο;

Σ' αὐτὴ τὴν ἐρώτηση κατὰ τὴ γνώμη μου κανεὶς φιλόσοφος δὲν πρότεινε ὡς τώρα μιὰν ἀπάντηση πού νὰ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ μὲ βεβαιότητα ἀληθινή.

Οἱ τρεῖς δυνατὲς ἀπαντήσεις

Μοῦ φαίνονται ὅτι ὑπάρχουν τρεῖς, καὶ μόνο τρεῖς, δυνατοὶ τύποι ἐναλλακτικῆς ἀπάντησης· καὶ νομίζω ὅτι γιὰ ὅλες τὶς ἀπαντήσεις τῶν τύπων αὐτῶν πού προτάθηκαν ὡς τώρα ὑπάρχουν πολὺ σοβαρὲς ἀντιρρήσεις.

Τὸ αἰ.δ. ὡς μέρος τοῦ ἀντικειμένου

1. Ὑπάρχει μόνο μιὰ ἀπάντηση τοῦ πρώτου τύπου: Δηλ. ὅ,τι γνωρίζω πράγματι στὴν περίπτωση αὐτὴ εἶναι ὅτι τὸ ἴδιο τὸ αἰσθητηριακὸ δεδομένο εἶναι μέρος τῆς ἐπιφάνειας ἑνὸς ἀνθρώπινου χεριοῦ. Μὲ ἄλλα λόγια, ἂν καὶ δὲν ἀντιλαμβάνομαι ἄμεσα τὸ χέρι μου, ἀντιλαμβάνομαι ἄμεσα μέρος τῆς ἐπιφάνειάς του· ὅτι τὸ ἴδιο τὸ αἰσθητηριακὸ δεδομένο εἶναι αὐτὸ τὸ μέρος τῆς ἐπιφάνειάς του καὶ ὄχι ἀπλῶς κάτι πού (μὲ μιὰ ἔννοια πού πρέπει ἀκόμα νὰ καθοριστεῖ) «ἀναπαριστάνει» αὐτὸ τὸ μέρος τῆς ἐπιφάνειάς του. Καὶ ὅτι συνεπῶς ἡ ἔννοια μὲ τὴν ὁποία «ἀντιλαμβάνομαι» αὐτὸ τὸ μέρος τῆς ἐπιφάνειας τοῦ χεριοῦ μου, δὲν εἶναι μὲ τὴ σειρά της μιὰ ἔννοια πού χρειάζεται νὰ ὀριστεῖ σὲ ἀναφορὰ μὲ μιὰ τρίτη ἀκόμη πιὸ βασικὴ ἔννοια τοῦ «ἀντιλαμβάνομαι» πού εἶναι ἡ μόνη, κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἀντίληψη εἶναι ἄμεση, δηλ. αὐτὴ κατὰ τὴν ὁποία ἀντιλαμβάνομαι τὸ αἰσθητηριακὸ δεδομένο.

Ἄν ἡ ἄποψη αὐτὴ εἶναι ἀληθινή (ὅπως κατὰ τὴ γνώμη μου μπορεῖ νὰ εἶναι) θεωρῶ βέβαιο πῶς πρέπει νὰ ἐγκαταλείψουμε μιὰν ἄποψη πού ὑποστηρίχτηκε ἀπὸ τοὺς περισσότερους φιλοσόφους γιὰ βεβαιότατα ἀληθινή — τὴν ἄποψη δηλ. ὅτι τὰ αἰσθητηριακά μας δεδομένα ἔχουν πάντα στὴν πραγματικότητα τὶς ποιότητες πού μᾶς παρουσιάζονται αἰσθητὰ νὰ ἔχουν. Γιατὶ γνωρίζω πῶς ἂν κάποιος ἄλλος ἄνθρωπος κοίταζε μέσα ἀπὸ ἓνα μικροσκόπιο τὴν ἴδια ἐπιφάνεια πού βλέπω ἐγὼ μὲ γυμνὸ μάτι, τὸ αἰσθητηριακὸ δεδομένο πού βλέπει θὰ φαινόταν σ' αὐτὸν αἰσθητὰ νὰ ἔχει ποιότητες πολὺ διαφορετικὲς καὶ ἀσυμβίβαστες μ' ἐκεῖνες πού αἰσθητὰ μοῦ φαίνεται πῶς ἔχει τὸ δικό μου αἰσθητηριακὸ δεδομένο. Καὶ ἀκόμα, ἂν τὸ αἰσθητηριακὸ μου δεδομένο εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὴν ἐπιφάνεια πού βλέπουμε καὶ οἱ δύο μας, τὸ δικό του πρέπει νὰ εἶναι ἐπίσης τὸ ἴδιο μ' αὐτό. Κατὰ συνέπεια, τὸ δικό μου αἰσθητηριακὸ δεδομένο μπορεῖ νὰ εἶναι ἴδιο μ' αὐτὴ τὴν ἐπιφάνεια

μόνο υπό τὸν ὄρο ὅτι εἶναι ἴδιο μὲ τὸ δικό του. Καὶ ἐφόσον τὸ αἰσθητηριακό του δεδομένο τοῦ φαίνεται αἰσθητὰ ὅτι ἔχει ποιότητες ἀσυμβίβαστες μ' αὐτὲς ποὺ μοῦ φαίνεται αἰσθητὰ πὼς ἔχει τὸ δικό μου, τὸ δικό του αἰσθητηριακό δεδομένο μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ δικό μου μόνον ὑπὸ τὸν ὄρο ὅτι τὸ αἰσθητηριακό αὐτὸ δεδομένο εἴτε δὲν ἔχει τὶς ποιότητες ποὺ αἰσθητὰ μοῦ φαίνεται πὼς ἔχει, εἴτε δὲν ἔχει αὐτὲς ποὺ φαίνεται αἰσθητὰ πὼς ἔχει σ' αὐτόν.

Δὲν πιστεύω βέβαια ὅτι ἡ ἀντίρρηση αὐτὴ εἶναι μοιραία γιὰ τὴν ἀποψη τοῦ πρώτου αὐτοῦ τύπου. Πολὺ πιὸ σοβαρὴ ἀντίρρηση μοῦ φαίνεται τὸ ὅτι, ὅταν βλέπουμε ἓνα πράγμα διπλὸ (ἔχουμε δηλ. ὅ,τι ὀνομάζεται «μιά διπλὴ εἰκόνα» του), ἔχομε βεβαίως δύο αἰσθητηριακά δεδομένα, ποὺ καθένα τους εἶναι αἰσθητηριακό δεδομένο τῆς ἐπιφάνειας ποὺ βλέπουμε, καὶ τὰ ὅποια κατὰ συνέπεια δὲν μποροῦν καὶ τὰ δύο νὰ εἶναι τὰ ἴδια μ' αὐτήν. Καὶ ὅμως, ἂν τὰ αἰσθητηριακά δεδομένα εἶναι ποτὲ τὰ ἴδια μὲ τὶς ἐπιφάνειες ἐκείνων τῶν ὁποίων εἶναι αἰσθητηριακά δεδομένα, τὸ ἴδιο θὰ ἔπρεπε νὰ συμβαίνει καὶ μὲ κάθε μιὰ ἀπ' αὐτὲς ποὺ θὰ τὶς λέγαμε «εἰκόνες». Φαίνεται λοιπὸν σὰν νὰ εἶναι κάθε αἰσθητηριακό δεδομένο μόνο «ἀναπαραστατικό» τῆς ἐπιφάνειας τῆς ὁποίας εἶναι ἓνα αἰσθητηριακό δεδομένο.

2. Ἀλλά, ἂν εἶναι ἔτσι, ποιὰ εἶναι ἡ σχέση του πρὸς τὴν ἐπιφάνεια αὐτή;

Αὐτὸς ὁ δεύτερος τύπος ἀποψῆς ὑποστηρίζει ὅτι, ὅταν γνωρίζω πὼς «αὐτὸ εἶναι μέρος τῆς ἐπιφάνειας ἑνὸς ἀνθρώπινου χεριοῦ», ὅ,τι γνωρίζω σχετικὰ μὲ τὸ αἰσθητηριακό δεδομένο αὐτῆς τῆς ἐπιφάνειας εἶναι, ὄχι ὅτι εἶναι αὐτὸ τὸ ἴδιο μέρος τῆς ἐπιφάνειας ἑνὸς ἀνθρώπινου χεριοῦ, ἀλλὰ κάτι σὰν τὸ ἀκόλουθο: Κατ' αὐτὴν ὑπάρχει κάποια σχέση R, τέτοια ποὺ ὅ,τι γνωρίζω σχετικὰ μὲ τὸ αἰσθητηριακό δεδομένο εἶναι, εἴτε ὅτι «ὑπάρχει ἓνα πράγμα καὶ μόνο ἓνα, γιὰ τὸ ὁποῖο ἀληθεύουν συνάμα καὶ ὅτι εἶναι μέρος τῆς ἐπιφάνειας ἑνὸς ἀνθρώπινου χεριοῦ καὶ ὅτι ἔχει τὴν σχέση R μ' αὐτὸ τὸ αἰσθητηριακό δεδομένο». Ἀλλιῶτικα: ὅτι «ὑπάρχει ἓνα σύνολο πραγμάτων γιὰ τὸ ὁποῖο ἀληθεύει καὶ ὅτι τὸ σύνολο αὐτό, θεωρημένο συλλογικά, εἶναι μέρος τῆς ἐπιφάνειας ἑνὸς ἀνθρώπινου χεριοῦ, καὶ ἀκόμα ὅτι κάθε μέλος τοῦ συνόλου ἔχει τὴν σχέση R μὲ αὐτὸ τὸ αἰσθητηριακό δεδομένο, καὶ ὅτι κανένα πράγμα ποὺ δὲν εἶναι μέρος τοῦ συνόλου δὲν ἔχει τὴν σχέση R μὲ αὐτό».

Προφανῶς, στὴν περίπτωσι τοῦ δευτέρου τύπου, πολλὲς ἀπόψεις εἶναι δυνατές, ποὺ διαφέρουν σύμφωνα μὲ τὸ πὼς βλέπουν τὴν σχέση R. Μόνο μιὰ ὅμως ἀπὸ τὶς ἀπόψεις αὐτὲς μοῦ φαίνεται πὼς ἔχει κάποια ἀληθοφάνεια. Ἡ ἀποψη δηλ. ποὺ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ σχέση R εἶναι μιὰ ἔσχατη καὶ μὴ ἀναλύσιμη σχέση, ποὺ μπορεῖ νὰ διατυπωθεῖ μὲ τὴν ἔκφραση ὅτι «xRy» σημαίνει τὸ ἴδιο ὅπως «y εἶναι μιὰ ἐμφάνισις ἢ ἐκδήλωσις τοῦ x». Δηλ. ἡ ἀπάντησις ποὺ ἡ ἀνάλυσις αὐτὴ θὰ ἔδινε γιὰ τὴν πρότασι «αὐτὸ εἶναι μέρος τῆς ἐπιφάνειας ἑνὸς ἀνθρώπινου χεριοῦ» εἶναι: «ὑπάρχει ἓνα καὶ μόνο πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο ἀληθεύει ὅτι εἶναι μέρος τῆς ἐπιφάνειας ἑνὸς ἀνθρώπινου χεριοῦ, καὶ ὅτι αὐτὸ τὸ αἰσθητηριακό δεδομένο εἶναι μιὰ ἐμφάνισις ἢ ἐκδήλωσις του».

Τὸ αἰ.δ. ὡς ἐκδήλωσις ἢ ἐμφάνισις τοῦ ἀντικειμένου

Και για την άποψη αυτή μου φαίνεται ότι υπάρχουν πολύ σοβαρές αντιρρήσεις, που τις άντλει κυρίως κανείς από μιá θεώρηση τών έρωτήσεων σχετικá με τή δυνατότητα να γνωρίζουμε άναφορικá με καθένα από τá αίσθητηριακά δεδομένα μας ότι υπάρχει ένα πράγμα και μόνο ένα που έχει μιá τέτοια ύποτιθέμενη έσχατη σχέση με αυτά. Και πώς, άν γίνεται, μπορούμε πιθανώς να γνωρίζουμε κάτι περισσότερο για πράγματα του είδους αυτού, π.χ. τί μέγεθος και σχήμα έχουν.

Τò α.δ. ως μόνη δυνατότητα αίσθησης

3. Ο τρίτος τύπος άπάντησης, που μου φαίνεται να είναι ή μόνη δυνατή έναλλακτική λύση, άν άπορριφθούν οί δύο προηγούμενοι, είναι εκείνος που ίσως έννοούσε ό J. St. Mill όταν έλεγε ότι τá υλικá πράγματα είναι «μόνιμες δυνατότητες τής αίσθησης». Φαίνεται να σκέφτηκε ότι, όταν γνωρίζω ένα γεγονός όπως τó «αυτό είναι μέρος τής έπιφάνειας ένός ανθρώπινου χεριού», ό,τι γνωρίζω άναφορικá με τó αίσθητηριακό δεδομένο που άποτελεί τó κύριο ύποκείμενο του γεγονότος αυτού, δέν είναι ότι αυτό τó ίδιο είναι μέρος τής έπιφάνειας ένός ανθρώπινου χεριού· ούτε άκόμα, άναφορικá με κάποια σχέση, ότι τó πράγμα που έχει με τούτο τή σχέση αυτή είναι μέρος τής έπιφάνειας ένός ανθρώπινου χεριού, αλλά ένα όλόκληρο σύνολο ύποθετικών γεγονότων που καθένα τους είναι ένα γεγονός του τύπου «άν αυτοί οί όροι είχαν ίκανοποιηθεί, θά είχα άντιληφθεί ένα αίσθητηριακό δεδομένο έσωτερικά συνδεδεμένο με αυτό τó αίσθητηριακό δεδομένο με αυτόν τόν τρόπο» ή «άν αυτοί οί (άλλοι) όροι είχαν ίκανοποιηθεί θά είχα άντιληφθεί ένα αίσθητηριακό δεδομένο έσωτερικά συνδεδεμένο με αυτό τó αίσθητηριακό δεδομένο με αυτόν τόν (άλλο) τρόπο», κλπ., κλπ.

Άναφορικá páλι με τόν τρίτο αυτό τύπο τής άποψης για τήν άνάλυση προτάσεων του είδους που έξετάζουμε, μου φαίνεται τó πολύ δυνατόν να είναι μιá άληθινή άποψη. Άλλά να ύποστηρίξω (όπως ό Mill ό ίδιος και άλλοι φαίνεται ότι έκαναν) ότι είναι με βεβαιότητα ή σχεδόν με βεβαιότητα άληθινή, μου φαίνεται τόσο μεγάλο λάθος όσο ό ίσχυρισμός, άναφορικá με τις άπόψεις 1 και 2 ότι είναι με βεβαιότητα ή σχεδόν με βεβαιότητα άληθινές. Μου φαίνεται ότι υπάρχουν σοβαρές αντιρρήσεις σ' αυτόν τόν τύπο άποψης. Οί άκόλουθες τρείς, ιδιαίτερα: (α) "Ότι, άν και, γενικώς, όταν γνωρίζω ένα γεγονός όπως «αυτό είναι ένα χέρι», γνωρίζω βεβαίως μερικά ύποθετικά γεγονότα τής μορφής: «άν αυτοί οί όροι είχαν ίκανοποιηθεί, θά είχα άντιληφθεί ένα αίσθητηριακό δεδομένο αυτού του είδους, τó όποίο θά ήταν ένα αίσθητηριακό δεδομένο τής ίδιας έπιφάνειας, τής όποιás είναι αυτό ένα αίσθητηριακό δεδομένο», μου φαίνεται άμφίβολο άν όποιοσδήποτε όρος, σύμφωνα με τόν όποίο τó γνωρίζω αυτό, δέν είναι, ό ίδιος, όρος τής μορφής: «άν αυτό και εκείνο τó υλικό αντικείμενο ήσαν σ' αυτές τις θέσεις και τις καταστάσεις. . .». (β) "Ότι páλι μου φαίνεται πολύ άμφίβολο, άν υπάρχει κάποια έσωτερική σχέση, τέτοια που ή γνώση μου ότι (ύπό τις συνθήκες αυτές) θά είχα διακρίνει κάθε αίσθητηριακό δεδομένο αυτού του είδους (τό όποίο θά ήταν ένα αίσθητηριακό δεδομένο τής ίδιας έπιφάνειας τής όποιás αυτό είναι αίσθητηριακό δεδομένο), ότι ίσοδυναμεί με μιá γνώση, άνα-

φορικὰ μὲ τὴ σχέσηη αὐτῆ, τέτοια ποὺ θὰ ἔπρεπε, μὲ τὶς συνθήκες αὐτές, νὰ εἶχα ἀντιληφθεῖ ἓνα αἰσθητηριακὸ δεδομένο ποὺ νὰ τὸ συνδέει αὐτὴ ἢ σχέσηη μὲ τοῦτο τὸ αἰσθητηριακὸ δεδομένο. Καὶ (γ) ὅτι ἂν αὐτὴ ἦταν ἀληθινή, ἢ ἔννοια κατὰ τὴν ὁποία μιὰ ὑλικὴ ἐπιφάνεια εἶναι «στρογγυλὴ» ἢ «τετράγωνη» θὰ ἔπρεπε κατ' ἀνάγκη νὰ εἶναι τελείως διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἔννοια κατὰ τὴν ὁποία τὰ αἰσθητηριακὰ δεδομένα μας μᾶς ἐμφανίζονται αἰσθητὰ νὰ εἶναι «στρογγυλὰ» ἢ «τετράγωνα».

V. Ὅπως ἀκριβῶς διατείνομαι ὅτι ἡ πρόταση «ὑπάρχουν καὶ ὑπῆρξαν ὑλικά πράγματα» εἶναι μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα ἀληθινή, ἀλλ' ὅτι ἡ ἐρώτησις πῶς πρέπει νὰ ἀναλυθεῖ αὐτὴ ἢ πρόταση εἶναι τέτοιου εἴδους ποὺ καμμιά ἀπάντησις ἀπ' ὅσες δόθηκαν ὡς τώρα δὲν εἶναι οὔτε κατὰ προσέγγισις ἀληθινή, ἔτσι ὑποστηρίζω ὅτι ἡ πρόταση «ὑπάρχουν καὶ ὑπῆρξαν πολλὰ Ἐγῶ» εἶναι μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα ἀληθινή· ἀλλ' ὅτι κι ἐδῶ ἀκόμα, ὅλες οἱ ἀναλύσεις τῆς πρότασις αὐτῆς ποὺ δόθηκαν ἀπὸ φιλοσόφους εἶναι πάρα πολὺ ἀμφίβολες.

*Οἱ δυσκολίες
τῆς ἀνάλυσης τοῦ
Ἐγῶ.*

Γνωρίζω μὲ βεβαιότητα ὅτι καὶ τώρα ἀντιλαμβάνομαι πολλὰ διαφορετικὰ αἰσθητηριακὰ δεδομένα, καὶ ὅτι πολλὰς φορὲς στὸ παρελθὸν ἀντιλήφθηκα πολλὰ καὶ διαφορετικὰ. Γνωρίζω δηλ. ὅτι ὑπάρχουν νοητικὰ γεγονότα τῆς τάξης (β), συνδεδεμένα κατὰ τρόπο ποὺ μπορῶ νὰ διατυπώσω λέγοντας ὅτι εἶναι ὅλα τους γεγονότα γιὰ μένα. Ἀλλὰ πῶς πρέπει νὰ ἀναλυθεῖ τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς συνάφειας, δὲν γνωρίζω μὲ βεβαιότητα, οὔτε νομίζω ὅτι γνωρίζει κανένας ἄλλος φιλόσοφος μὲ κάποια ἔστω καὶ κατὰ προσέγγισις βεβαιότητα. Ὅπως ἀκριβῶς στὴν περίπτωσις τῆς πρότασις «αὐτὸ ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἐπιφάνειας ἑνὸς ἀνθρώπινου χεριοῦ», ὑπάρχουν ἀρκετὲς τελείως διαφορετικὲς ἀπόψεις γιὰ τὴν ἀνάλυσή της, ποὺ κάθε μιὰ τους μοῦ φαίνεται δυνατή, ἀλλὰ καμμιά σχεδὸν βέβαιη, ἔτσι καὶ στὴν περίπτωσις τῆς πρότασις αὐτὸ κι ἐκεῖνο κι ἐκεῖνο τὸ αἰσθητηριακὸ δεδομένο, εἶναι ὅλα τους «τώρα στὴν ἀντίληψή μου» κι ἀκόμα περισσότερο στὴν περίπτωσις τῆς πρότασις «τώρα ἀντιλαμβάνομαι αὐτὸ τὸ αἰσθητηριακὸ δεδομένο, καὶ ἀντιλήφθηκα στὸ παρελθὸν αἰσθητηριακὰ δεδομένα αὐτῶν τῶν εἰδῶν καὶ ἄλλων». Δὲν μοῦ φαίνεται ὅτι ὑπάρχει καμμιά ἀμφιβολία σχετικὰ μὲ τὴν ἀλήθεια τῶν προτάσεων αὐτῶν, ἀλλὰ νομίζω ὅτι ὑπάρχει σοβαρότατη ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὴ σωστὴ ἀνάλυσή τους. Ἡ ἀληθινὴ ἀνάλυσις εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι π.χ. τόσο πολὺ παράδοξη ὅσο ἢ τρίτη ἄποψις ποὺ παρουσίασα πιὸ πάνω στὸ κεφ. IV, σχετικὰ μὲ τὴν ἀνάλυσιν τῆς πρότασις «αὐτὸ εἶναι μέρος τῆς ἐπιφάνειας ἑνὸς ἀνθρώπινου χεριοῦ». Ἀλλὰ, ὅπως καὶ σ' ἐκείνη τὴν περίπτωσις, μοῦ φαίνεται ἀρκετὰ ἀμφίβολο νὰ εἶναι τόσο παράδοξη. Ὅμως πολλοὶ φιλόσοφοι, νομίζω, θεώρησαν πῶς εἶναι λίγο ἢ διόλου ἀμφίβολη ἢ σωστὴ ἀνάλυσις τέτοιων προτάσεων. Καὶ πολλοὶ ἀπ' αὐτούς, ἀντιστρέφοντας ἀπλῶς τὴ θέση μου, ὑποστήριξαν ἀκόμα ὅτι οἱ ἴδιες οἱ προτάσεις δὲν εἶναι ἀληθινές.

Μετάφραση: Μυρτὼ Δραγώνα-Μονάχου